

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.FIL.46.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

АБДИРАХМАНОВА ФЕРУЗА ЭШКАБИЛОВНА

**ЁР-ЁР МАРОСИМ ҚЎШИҚЛАРИНИНГ ЖАНРИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ
ВА БАДИИЯТИ**

10.00.08 – Фольклоршунослик

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

УЎК: 398.8(575.1)

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация
автореферати мундарижаси**

**Contents of the abstract dissertation on doctor of philosophy (PhD)
on philological sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

Абдирахманова Феруза Эшкабиловна

Ёр-ёр маросим кўшиқларининг жанрий хусусиятлари ва бадиияти..... 3

Abdirakhmanova Feruza Eshkabilovna

Genre features and artistry of ritual songs Yor-yor..... 26

Абдирахманова Феруза Эшкабиловна

Жанровые особенности и художественность обрядовых песен Ёр-ёр..... 47

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ 51

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.FIL.46.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

АБДИРАХМАНОВА ФЕРУЗА ЭШКАБИЛОВНА

**ЁР-ЁР МАРОСИМ ҚЎШИҚЛАРИНИНГ ЖАНРИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ
ВА БАДИИЯТИ**

10.00.08 – Фольклоршунослик

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

**Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси
Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида
B2020.1.PhD/Fil1189 рақам билан рўйхатга олинган.**

Диссертация Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасида (www.tai.uz) ва «Ziyounet» Ахборот таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар: **Эшонқулов Жаббор Солиевич,**
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар: **Жуманазаров Умрзоқ Абдураззоқович,**
филология фанлари доктори, профессор

Рўзиева Моҳичехра Ёкубовна,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD), доцент

Етакчи ташкилот: **Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек
тили ва адабиёти университети**

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.02/30.12.2019.FIL.46.02 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «__» _____ куни соат __ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100060, Тошкент, Шаҳрисабз тор кўчаси, 5-уй. Тел: (99871) 233-36-50; факс: (99871) 233-71-44; e-mail: uztafi@academy.uz).

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Асосий кутубхонасида танишиш мумкин (__ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100100, Тошкент шаҳри, Зиёлилар кўчаси, 13. Тел.: (99871) 262-74-58.

Диссертация автореферати 2022 йил «__» _____ куни тарқатилди.

(2022 йил «__» _____ даги _____-рақамли реестр баённомаси).

У. Ҳамдамов

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

Л. Худайкулова

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш илмий котиби, филол.ф.н.

Ш. Турдимов

Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш қошидаги илмий семинар
раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертацияси мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон фольклоршунослигида халқ лирикасининг жанрлар таркиби ва поэтикасини тадқиқ этиш, айниқса, ҳар бир мамлакатнинг ўз миллий кўшиқчилик санъатини ривожлантириш, уларнинг тарихий асослари ва тадрижий қонуниятларини ўрганиш масалалари алоҳида аҳамият касб этади. Зеро, маънавий қадриятлар тизимида муҳим ўрин тутадиган, номоддий маданий мероснинг ижрочилик санъати таркибидаги маросим фольклорига мансуб асарларини дунё фольклоршунослигининг устувор назарий концепциялари асосида тадқиқ этиш халқ оғзаки бадиий ижодининг генезиси, бадиий эволюцияси ва маънавий-маданий тараққиётида тутган ўрнига доир янги хулосалар чиқариш имконини беради.

Дунё фольклоршунослигида тўй маросим фольклорига катта эътибор қаратилган. Тўй билан боғлиқ жараённи ҳар томонлама ўрганиш ҳар доим адабиётшунос, тилшунос, фольклоршунос ва этнологлар диққат марказида бўлиб келган. Бу борада дунё олимлари томонидан шу давргача ҳар бир худудни алоҳида ўрганиш бўйича бир неча тадқиқотлар юзага келди. Улардан, рус фольклоршуносларининг катта бир гуруҳ олимлари тўй фольклорини карталаштиришга киришганлигини алоҳида қайд этиш лозим.

Ўзбек фольклоршунослигида мамлакатимиз мустақилликка эришганидан кейин халқимизнинг миллий ўзлигини англатадиган маросим фольклори ва ушбу фольклор жанрлар таркибининг ўзига хос жиҳатлари, тарихий-генетик асослари, тарихий-тадрижий ривож, маросим кўшиқларининг структурал-семантик хусусиятлари ҳамда бадииятини тадқиқ этиш долзарб илмий йўналишлардан бирига айланди. Бу эса маросим билан узвий боғлиқ бўлган ёр-ёр кўшиқлари жанрининг бадиий эволюциясини изчил тадқиқ этиш лозимлигини кўрсатади. Айниқса, ёр-ёрларнинг туркий халқлар фольклорида тутган ўрни, тарихий илдизлари, типологияси ва поэтикасини дунё халқлари оғзаки ижоди намуналари билан қиёсий тадқиқ этиш нафақат фольклоршуносликда, балки ёш авлодни миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. "... Инсоният яратган бебаҳо маданият дурдоналари, энг аввало, ҳар қайси миллатнинг фольклор санъатида мужассам топгани ҳаммамизга яхши маълум. ... Жаҳон маданий меросининг бу ўлмас асарлари бизга инсониятнинг наслу насаби, тарихий илдизлари, олижаноб идеаллари бир эканини, бинобарин, турли миллат ва элат вакилларининг келажак сари интилишлари ҳам муштарак эканини англатади".¹ Ўзбек халқ кўшиқлари, жумладан, маросим кўшиқлари бадиий матнида инсоният пайдо бўлишидан тортиб асрлар оша шаклланиб келган тарихи ва орзу-интилишлари талқин қилинган. Бинобарин, асосан тўй маросимлари билан боғлиқ бўлган маросим

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро бахшичилик санъати фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // Халқ сўзи. – Тошкент, 2019, 7 апрель. – № 68.

кўшиқларини бугунги технология асрида янада кенгроқ ўрганиш, тадқиқ ва тарғиб этиш ўта муҳимдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2020 йил 26 майдаги ПФ-6000-сон «Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонлари, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон «Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида», 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон «Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7 октябрдаги 222-сон «2010-2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида», 2019 йил 14 майдаги ПҚ-4320-сон «Бахшичилик санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2020 йил 11 мартдаги 139-сон «Ўзбек тили ва адабиёти бўйича фундаментал ва амалий тадқиқотлар самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорлари ҳамда соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ўзбек халқ кўшиқлари жуда қадим даврлардан бошлаб тадқиқотчилар эътиборини ўзига жалб этиб келган. Халқ лирикаси композицияси, поэтикаси, жанрий табиати, семантикаси ва назарий асослари рус фольклоршунослигида Н.П.Колпакова, Г.М.Акимова, В.И.Еремина, С.Г.Лазутин каби олимларнинг тадқиқотларида чуқур таҳлил қилинган².

Туркий халқлар фольклоршунослигида М.Авезов, М.Ғабдуллин, С.Сайфуллин ва бошқалар халқ маросим кўшиқларининг жанрлар таркиби, кўшиқлар таснифи, поэтикаси масалаларини ўргандилар³. Кейинги йилларда

²Колпакова Н.П. Русская народная бытовая песня. – М.: Наука, 1962. – 284 с.; Акимова Г.А. О поэтической природе народной лирической песни. – Саратов, 1966. – 172 с.; Еремина В.И. Поэтический строй русской народной лирики. – Л.: Наука, 1978. – 184 с.; Лазутин, С.Г. Поэтика русского фольклора. – М.: Высшая школа, 1981. – 221 с.

³Әуезов М. Шығармалары. Т.ХІ. – Алматы, 1969. – Б.430; Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиети. – Алматы: Мәктеп, 1958. – Б.318-320; Сәкен Сейфуллин. Шығармалары (Сочинения), Т. 1-6. - Алма-Ата, 1960-1964;

туркий халқлар фольклоршунослигида халқ кўшиқларининг миллий ўзига хослиги, жанрлар таркибининг таснифи ва бадий хусусиятларини ўрганишга доир бир қатор янги тадқиқотлар юзага келди. Жумладан, Р.С.Сулайманов, К.Н.Гафиуллина, А.И.Наева, М.А.Джанкезова, Е.Н.Квиленкова, М.А.Сахаватова, К.Р.Идрисоваларнинг ишларида халқ лирикаси жанрлар тизимининг шаклланиш тамойиллари, кўшиқчиликнинг миллий ўзига хослиги, халқ турмуш тарзи ва дунёқарашининг кўшиқлардаги ифодаси, бадий тасвир воситаларининг лингвопоэтик табиати ва образлар силсиласининг мифологик асослари очиб берилди⁴.

Ўзбек фольклоршунослигида халқ кўшиқларини ёзиб олиш, нашр қилиш, илмий ўрганиш, шунингдек, халқ кўшиқлари генезиси, тарихий тадрижий босқичлари, поэтикаси, кўшиқларда қўлланилувчи рамзий образлар ва ибораларнинг табиати ҳамда ўзига хос жиҳатлари борасида Ҳ.Зарифов, М.Алавия, К.Очилов, Ж.Қобулниёзов, С.Рўзимбоев, Ф.Кароматов, К.Олимбоева, Ҳ.Раззоқов, Б.Саримсоқов, А.Мусақулов, М.Жўраев, А.Шаропов, М.Ёқуббекова, Ш.Турдимов, Ж.Эшонқулов, Д.Ўраева, Р.Носиров, Л.Худайқулова, О.Исмонова, Н.Сабирова, Ш.Имомназарова каби олимлар муҳим фикр-мулоҳазаларни билдирганлар⁵. Уларнинг самарали фаолиятлари туфайли ёр-ёр кўшиқларининг кўплаб нодир намуналари “Ўзбек халқ ижоди” кўпжилдлиги рукнидаги

⁴Сулейманов Р.С. Башкирская народная песня (проблема жанровой системы): Автореф. дисс. д-ра искусствоведения. – СПб., 2005. – 71 с.; Гафиуллина К.Н. Национально-мифологические основы поэтики татарской народной песни: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казан, 2005. – 26 с.; Наева А.И. Алтайский обрядовый фольклор: специфика жанра: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Улан-Удэ, 2010. – 30 с.; Джанкезова М.А. Карачаево-балкарские историко-героические песни: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Черкеск, 2011. – 22 с.; Квиленкова Е.Н. Гагаузский песенный фольклор – грамматика жизни. – Кишинев, 2011. – 22 с.; Сахаватова М.А. Система жанров и поэтика кумыкской народной необрядовой лирики: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Махачкала, 2013. – 26 с.; Идрисова К.Р. Поэтика татарских баитов: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казан, 2013. – 26 с.

⁵ Ozbek folklori. Birinci ktap / Tuzuvci: H.Zarif. – Taşkent: OzSSR Oquv-Pednaşır, 1939. – Б. 299; Алавия М. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – 224 б.; Очилов К. Меҳнат кўшиқлари бадиияти. – Қарши: Насаф, 2006. – 122 б.; Хоразм халқ кўшиқлари (тўплаб, нашрга тайёрловчи Ж. Қобулниёзов) – Ўзакадемнашр, Тошкент, 1965; Рўзимбоев С. Халқ кўшиқларида параллелизмларни юзага келтирувчи манбалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, – 1972. – №1. – Б.81-84; Кароматов Ф., Олимбоева К. Ўзбек халқ кўшиқлари. – Тошкент: Ўздавнашр, 1956. – 144 б.; Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. Ўзбек халқ ижоди. Тўпловчи ва сўнгсўз муаллифи: Раззоқов Ҳ. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1967. – 249 б.; Саримсоқов Б. Мотам ёр-ёрлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1983. – №5. – Б. 29-33; Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Тошкент, Фан. 2010. – 308 б.; Жўраев М., Худайқулова Л. Ёр-ёрлар. Икки кўнгил бир бўлсин. – Тошкент: Фафур Ғулум номидаги НМИУ, 2016. – 264 б.; Шаропов А. Оламлар ичра оламлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978; Ёқуббекова М. Ўзбек халқ кўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2005; Турдимов Ш. Халқ кўшиқларида рамз. – Тошкент: Фан, 2020. – 192 б. Эшонқулов Ж. Кўшиқ ва унинг таснифи масалалари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. – №3. – Б.27-35; Ўраева Д.С. Ўзбек халқ лирик кўшиқларида параллелизмларнинг характери ва бадий-композицион вазифалари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1993; Носиров Р. Халқ кўшиқлари композицияси. – Тошкент: Фан, 2006. – 181 б.; Исмонова О. Ўзбек тўй маросим фольклорида “келин салом” жанри (генезиси, ўзига хос хусусиятлари ва поэтикаси): Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1999; Сабирова Н. Хоразм халқ лирик кўшиқларида поэтик рамзлар тизими ва уларнинг бадий-эстетик вазифалари: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – 55 б.; Имомназарова Ш. Ўзбек фольклорида ўлан жанри (ўзига хос хусусиятлар, генезиси ва бадиияти): Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2018.

тўпламларда⁶ ва бошқа бир қатор тўпламларда⁷ чоп этилди.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтида амалга оширилаётган ОТ-Ф1-76 «Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари» 100 жилдлигини нашрга тайёрлаш ва уни текстологик ўрганиш масалалари» (36-65-жилдлар) мавзусидаги фундаментал илмий лойиҳаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек халқ ёр-ёрларининг ўзига хос жанр хусусиятлари, тарихий-генетик асослари ва худудий ўзига хослиги, бадиияти ҳамда ёр-ёр ижрочилиги анъанасининг тарихий-фольклорий жараёндаги ҳолатини аниқлашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Ёр-ёрларнинг тарихий-этнографик асослари ҳамда маросим фольклори тизимидаги ҳаётий-маиший вазифасини белгилаш орқали кўшиқларнинг урф-одатлардаги бадиий ифодасини аниқлаш;

Ёр-ёр кўшиқларининг ёзиб олиниши ва нашр этилишини ўрганиш ҳамда тарихий илдизларини очиб бериш;

Ёр-ёр ижрочилигининг локал хусусиятларини тадқиқ этиш;

Ёр-ёрларнинг туркий халқлар фольклоридаги типологик муштараклиги ва ўзига хослигини таҳлил қилиш;

Ёр-ёр атамасининг мазмун-моҳияти, жанрнинг ўзига хос хусусиятлари ва унинг маросим фольклори тизимида тутган ўрнини аниқлаш;

Ёр-ёр кўшиқларидаги анъанавий мотивлар, рамзий образлар ва тимсолларнинг тарихий асосларини тадқиқ этиш.

Тадқиқот объекти сифатида ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти Фольклор архиви материаллари ҳамда ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи шоир ва ёзувчилар архивида сақланаётган фольклорга оид материаллар, шунингдек, бевосита

⁶ Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. Ўзбек халқ ижоди. Тўпловчи ва сўнгсўз муаллифи: Раззоқов Ҳ. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1967. – 249 б.; Оқ олма қизил олма. Ўзбек халқ кўшиқлари. / Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. / Тўпловчи: М.Алавия. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 231 б.; Совет даври халқ кўшиқлари / Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. / Нашрга тайёрловчилар: Алавия М., Рўзимбоев С. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1983. – 296 б.;

⁷ Хоразм халқ кўшиқлари (тўплаб, нашрга тайёрловчи Ж. Қобулниёзов) – Ўзакадемнашр, Тошкент, 1965; Хуршиди жаҳон келди (тўпловчи ва нашрга тайёрловчи С. Рўзимбоев) – Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1987; Келиной кўшиқлари. Халқ кўшиқлари ва термалари / Ёзиб олувчи ва нашрга тайёрловчи: Собиров О. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1981; Халқ дурдоналари. Афғонистон ўзбеклари фольклоридан намуналар / Ёзиб олувчи ва нашрга тайёрловчи: Файзулла Аймоқ. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1986. – 232 б.; Эшонқулов Ж. Асрларга тенгдош кўшиқлар (маросим кўшиқлари). – Тошкент, 1991 (ҳамк.); Очилов К. Қалдирғочни кўндирган кўшиқ. – Самарқанд: Зарафшон, 1992; Тафаккур чечаклари. Ўзбек халқ кўшиқлари. / Нашрга тайёрловчи: Обидова М. – Тошкент: Фан, 1992. – 52 б.; Остонаси тиллодан. (Тўй кўшиқлари). / Нашрга тайёрловчилар: Мусақулов А., Мирзаева М. – Тошкент: Фан, 1992. – 112 б.; Алла айтай, жоним болам (халқ кўшиқлари). / Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: Мардонова Г. – Тошкент: Чўлпон, 1996. – 68 б.; Ой олдида бир юлдуз. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. / Тўплаб, нашрга тайёрловчи, кириш сўзи ва изоҳлар муаллифи: Жўраев М. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2000. – 160 б.; Тўй муборак, Ёр-ёр. Тўй маросим кўшиқлари / Тўплаб, нашрга тайёрловчи: Сафаров О. – Тошкент: Маънавият, 2000. 162 б.; Бўзлардан учган ғазал-ей. Нашрга тайёрловчилар: Сафаров О., Ўраева Д. – Тошкент, 2005; Ўзбегим “Ёр-ёр”лари. / Тўпловчи: Мирзаева С. – Андижон, 2009. – 110 б.

тадқиқотчининг 2019-2021 йиллар давомида Жиззах ва Қашқадарё вилоятлари бўйлаб ўтказган фольклор экспедицияларида тўпланган “дала ёзувлари” белгиланди.

Тадқиқотнинг предметини халқимиз поэтик тафаккурининг ўзига хослигини кўрсатувчи Ёр-ёрнинг жанр хусусиятлари, тарихий-генетик асослари, ҳудудий ўзига хослиги ва поэтикаси ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда қиёсий-тарихий, қиёсий-типологик, структурал таҳлил, этнофольклористик, таснифлаш, матний таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

Ёр-ёр атамасининг этимологик асоси қадимги туркийлар тилида “ир”, “йир”, “жир” каби “қўшиқ” маъносида қўлланилганлиги ва келиб чиқиши ўлиб тирилувчи табиат культлари билан боғлиқлиги, тадрижий ривожини туркий халқлар поэтик тафаккури ва бадиий-эстетик анъаналари билан муштарак жиҳатларга эгаллиги очиб берилган;

Ёр-ёрнинг сўз магияси билан чамбарчас боғлиқлиги, инсоннинг балоғат ёши билан боғлиқ хатна тўйи ва никоҳ тўйи маросимларида куйланувчи тўй ёр-ёрлари ҳамда инсоннинг вафоти билан боғлиқ мотам маросимида гўшангага кира олмаган, тўйдан олдин вафот этган қиз ёки йигит учун айтиладиган мотам ёр-ёрлари ўзбек маросим фольклори таркибидан ўрин олганлиги ва ёр-ёрнинг ўттиздан ортиқ ижро йўлларда куйланиши асосланган; Ёр-ёрларнинг ижро ўрни кейинчалик кенгайганлигини оилавий-маиший маросимларнинг бошқа маросимларига, яъни “бешик тўйи”, “хатна тўйи” каби маросимларга кўчганлиги, мазмунан бир-биридан фарқланиши, жонли ижро ҳолатида тўй жараёнига мослаб бадиҳа қилиш, тўй эгалари ва тўй воситаларининг янгилишида намоён бўлиши билан янгидан-янги вариантлар юзага келишига омил бўлаётганлиги далилланган;

Ёр-ёр намуналаридаги етакчи мотивлар, образлар тизими, бадиий санъат ва бадиий қурилиши масалалари жанр хусусияти билан боғлиқлиги, ёр-ёрлар юзага келишига асос бўлган поэтик моделлар шаклланишида ҳимоялаш воситаси ҳисобланган чимилдиқ, тумор, олов, исирик, пичоқ, олтин ва соч билан боғлиқ қадимги инонч-эътиқодлар ҳамда матнларида турли мифларнинг излари мавжуд бўлган пойга, кўпкари, ит, хўроз, кўчқор уриштириш, “Олтин қобоқ отиш” каби ўйинлар орқали архаик мифларнинг мавжудлиги ойдинлаштирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

ўзбек Ёр-ёрларининг ёзиб олиниши, тўпланиши, нашр этилиши ва илмий тадқиқ этилишига доир манбалар яхлит тизим ҳолида жамланиши натижасида ўзбек халқ лирикаси тарихини яратиш учун зарур илмий факт ва маълумотлар умумлаштирилган;

Ёр-ёр ижрочилиги ўзининг жонли оғзаки анъаналарини сақлаб қолган ҳамда фақат никоҳ тўйлари узвидагина эмас, балки бошқа маросим тўйлари ва мотам маросими фольклорида ҳам ўзига хос ўринга эга эканлиги аниқланган; ўзбек Ёр-ёрларининг жанрий ва ҳудудий ўзига хослиги, ареал фарқланиши, таснифи масалалари, бошқа маросим қўшиқларидан

фарқли жиҳатлари, умумтуркий анъаналар билан типологияси, тарихий-генетик илдизлари ва Ёр-ёр атамасининг мазмун-моҳияти ёритиб берилган;

хозирга қадар ёзиб олинган ва “Фольклор архиви”да сақланаётган Ёр-ёрлар текстологик жиҳатдан таҳлил қилиниб, бадиий жиҳатдан энг мукамал намуналар асосида “Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари” 100 жилдлиги учун таянч матнлар базаси яратилган;

Ёр-ёрларнинг ареал хусусиятларини тўғри талкин қилиш никоҳ тўйи фольклори ва фольклор-этнографик жамоалари ижро жараёнларида тўғри фойдаланиш билан боғлиқ масалаларга эътибор қаратилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги таҳлилга тортилган фактик материалларнинг бирламчи назарий манбалар ҳамда ишончли нашрлар асосида тадқиқ этилганлиги, тадқиқот натижасида чиқарилган хулосаларнинг қиёсий-тарихий таҳлил усули билан асосланганлиги, ечилиши лозим бўлган илмий муаммонинг аниқлиги, Ёр-ёрнинг генезиси, жанрий ва ҳудудий хусусиятлари, таснифи ва поэтикасини ёритишда жаҳон фольклоршунослиги эътиборли илмий манбаларига таянилганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти чиқарилган назарий умумлашмалар ва хулосалар ўзбек фольклори жанрлар тизимининг шаклланиш тарихи ва бадиий эволюцияси билан боғлиқ илмий концепцияларни янада кенгайтиришга хизмат қилади. Шунингдек, туркий халқлар маросим фольклоридаги Ёр-ёрнинг спецификаси, тарихий-генетик асослари ва поэтикасини фундаментал тадқиқ этишда муҳим манба вазифасини ўтайди.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ўзбек Ёр-ёр кўшиқларининг жанрий табиати ва ҳудудий ўзига хослиги ҳақидаги илмий қарашлар олий ўқув юртларида халқ оғзаки бадиий ижодиёти, этнография фанлари бўйича дарс машғулотида ўтишда, дарслик ва ўқув қўлланмаларнинг мукаммаллашувига, шунингдек, Ёр-ёрларни номоддий маданий мерос сифатида ҳудудий жиҳатдан тўғри талкин қилишга ҳисса қўшиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек фольклорида Ёр-ёр жанрининг ўзига хос хусусиятлари, тарихий-генетик асослари, ҳудудий ўзига хослиги, ареал фарқланиши, таснифи ва поэтикасини тадқиқ этиш жараёнида чиқарилган илмий-назарий хулосалар ва олинган натижалар асосида:

никоҳ тўйи маросимларида куйланувчи тўй ёр-ёрлари ҳамда мотам маросимида чимилдиқ кўрмай вафот этган қиз ёки йигитга куйланувчи мотам ёр-ёрлари ўзбек маросим фольклори таркибидан ўрин олганлиги ва ёр-ёрнинг ўттиздан ортиқ ижро йўлларида куйланиши, ижро ўрни кейинчалик кенгайганлиги, яъни бошқа оилавий-маиший маросимларга, хусусан, “бешик тўйи”, “хатна тўйи” каби маросимларга кўчганлиги, мазмунан бир-биридан фарқланиши, жонли ижро ҳолатида тўй жараёнига мослаб бадиҳа қилишга доир материаллар ва илмий-назарий қарашларидан ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтида бажарилган ОТ-Ф1-76 “Ўзбек халқ ижоди

ёдгорликлари” 100 жилдлигини нашрга тайёрлаш ва уни текстологик ўрганиш масалалари” мавзусидаги Ф1-ФА.2012-1-8 фундаментал илмий лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг 2022 йил 24 мартдаги №3/1255-658-сон маълумотномаси). Натижада “Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари” 100 жилдлигини нашрга тайёрлаш ва уни текстологик ўрганиш масалалари” жилдлиги таркибидаги (36-65-жилдлар) ўзбек халқ кўшиқлари номли жилдларга доир илмий изоҳлар тайёрлаш хусусан, Ёр-ёр кўшиқлари матнларини саралаш, турли вариантларини жамлаш ва бадий жихатдан мукамал намуналар асосида таянч матнлар базасини яратишга эришилган; Ёр-ёр атамасининг этимологик асоси қадимги туркийлар тилида “ир”, “йир”, “жир” каби “кўшиқ” маъносида қўлланилганлиги ва келиб чиқиши ўлиб тирилувчи табиат культлари билан боғлиқлигига доир илмий-назарий қарашлардан Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида бажарилган ПЗ-20170920167 “Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида сақланаётган тошбосма асарларнинг электрон каталогини яратиш ва нашрга тайёрлаш” амалий лойиҳасида фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг 2022 йил 24 мартдаги 3/1255-658-сон маълумотномаси). Натижада XIX аср бошларига қадар ёзилган кўлөзма ва тошбосма асарларда Ёр-ёр намуналари ҳақидаги қимматли маълумотлар ва намуналар борлиги ойдинлаштирилган;

Ёр-ёр кўшиқларининг оилавий-маиший маросимларда тутган ўрни, генезиси, ареал ва жанрий хусусиятлари, урф-одат ва анъаналар билан боғлиқлиги, Ёр-ёрлардаги етакчи мотивлар, образлар тизими, бадий санъат ва бадий қурилиши масалалари жанр хусусияти билан боғлиқлиги, ёр-ёрлар юзага келишига асос бўлган поэтик моделлар шаклланишида ҳимоялаш воситаси ҳисобланган чимилдиқ, тумор, олов, исирик, пичоқ, олтин ва соч билан боғлиқ қадимги ишонч-этиқодлар ҳамда матнларида турли мифларнинг излари мавжудлигига доир илмий қарашлардан “Ўзбекистон тарихи” телеканалидаги “Тақдимот”, “Этно”, “Маҳзан”, “Хайрли тонг”, “Ҳамма учун” кўрсатувларида ҳамда “Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси” ва “Ёшлар” радиоси эшиттиришлари сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган (Миллий телерадиокомпаниянинг 2021 йил 7 апрелдаги 02-10-519-сон, 2022 йил 29 июлдаги 02-30-1202-сон ва 2022 йил 19 сентябрдаги 02-31-1530-сон маълумотномалари). Натижада мазкур кўрсатувлар ва эшиттиришлар учун тайёрланган материаллар мазмуни бойитилиб, ўзбек халқ Ёр-ёрлари ҳақида янги маълумотларга доир назарий фикрлар билан кўрсатувнинг илмий-оммабоплигини таъминлашга эришилган. **Тадқиқот натижаларининг апробацияси.** Диссертация натижалари 14 та илмий-амалий анжуманда, шу жумладан, 5 та халқаро, 9 та республика конференцияларида қилинган маърузаларда апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация бўйича 22 та илмий иш нашр этилган, шулардан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 8 та илмий мақола,

шундан 6 таси республика ҳамда 2 таси хорижий журналларда чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган бўлиб, умумий ҳажми 160 саҳифадан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объект ва предметлари тавсифланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг «**Ёр-ёр қўшиқларининг ўрганилиши ва ареал хусусиятлари**» деб номланган биринчи бобида ёр-ёр қўшиқларининг илмий ўрганилиши, тарихий-генетик асослари, ҳудудий ўзига хослиги ва ёр-ёр ижрочилиги анъанасининг тарихий-фольклорий жараёндаги ҳолати тадқиқ этилган. Дастлабки бобнинг илк фасли «Ёр-ёрнинг илмий ўрганилиши» деб номланган.

Маълумки, ўрта асрларнинг қомусий олими Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғотит турк” асарида кўплаб маросим қўшиқлари ва фольклорга оид кўплаб атамалар келтирилади⁸. Бу қимматли манба фольклор жанрлари, жумладан, ёр-ёрларни ўрганишда муҳим ҳисобланади. Олимларимиз томонидан ўрганилган никоҳ маросимлари тантаналарини бошлаб берувчи дастлабки маросим совчилик ҳисобланиши ҳам маълум ҳақиқат. Совчилик тўғрисидаги илк маълумотлар VII-VIII асрларга оид Ўрхун-Энасой битикларида, буюк давлат арбоби Тунюқуқ (VII аср) битиктошида, шунингдек, Ирқ битигида “*саб*” – “*сўз*”, “*сабчи*” – “*хабарчи*”, сўз келтирувчи маъносида қўлланилган⁹. Ўрта асрлар машхур тилшуноси М.Кошғарий бу хусусда “*совчи – келин ва куёвлар орасида бир-бирига хабар элтувчи*”, – деб изоҳлаган¹⁰. Бундан шундай тахмин қилиш мумкинки, бўлажак келин ва куёвга хабарчи бўлган кишилар икки ёшнинг тилак-истаклари, тавсифлари, дил изҳорларини ҳам етказган.

Ёр-ёрлар ёзма адабиётда, хусусан, улуғ шоир ва давлат арбоблари бўлган Алишер Навоий ва Заҳириддин Бобур ижодида мавжуд. Ҳар иккиси ҳам қиз узатиш маросимида куйланган халқ қўшиқлари ҳақида асарларида тўхталиб ўтадилар. Халқ ёр-ёрларидан таъсирланиб, шоир ва салтанат соҳиби

⁸М.Кошғарий. Девону луғотит турк. Уч жилдлик. I жилд / Таржимон: Муталлибов С. Нашрга тайёрловчилар: Рустамов А., Болтабоев Ҳ. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2016. – Б. 172.

⁹Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007. – Б. 89.

¹⁰Девону луғотит турк. Уч жилдлик. I жилд / Таржимон: Муталлибов С. Нашрга тайёрловчилар: Рустамов А., Болтабоев Ҳ. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2016. – Б. 168-169.

Қул Убайдий ҳамда Холис тахаллуси билан ижод қилган шоир ҳам гўзал ёр-ёрлар ёзган.¹¹ Шайх Сулаймон Бухорийнинг “Луғати чигатойи ва турки усмоний” номли асарида кўплаб халқ урф-одатлари ва халқ кўшиқларидан намуналар келтирилган.¹²

Ёр-ёр кўшиқларини кенг маънода ўрганиш, фольклоршунос олимлар Ҳ.Зарифов, М.Алавия, Б.Саримсоқов ва бошқа олимларнинг ёр-ёр ҳақидаги қарашлари дастлабки илмий талқинлар сифатида қимматлидир.

Ўзбек халқ маросим кўшиқларини тадқиқ этган олима М.Алавия ёр-ёр кўшиқлари Навоий ижодида “чинга” номи билан мавжудлиги, ижро услуби ва ижрочилари ҳақида айтиб ўтади. Ҳ.Раззоқов Фарғона ёр-ёрларини тўплаш билан бирга уларнинг ижро ўрни кенгайганлигини қайд этган бўлса, Б.Саримсоқовнинг Бухоро ва Фарғонада ижро этилиб келинаётган мотам ёр-ёрлари ҳақидаги мақоласи аҳамиятлидир. А.Мусақулов, Ш.Турдимов, М.Якуббекова, Д.Ўраева ва бошқалар ёр-ёр кўшиқлари поэтикасини, О.Исмонова, С.Давлатов ва Ш.Баратовалар кўшиқнинг баъзи жанрий ўзига хослиги ва локал хусусиятларини тадқиқ этганлар¹³.

Ёр-ёр атама бўлиб, такрор сўзларнинг семантик усулда ясалиши саналади. Ёр-ёр жанри ўзига хос иккилик ва тўртлик шаклидаги шеър тузилишига эгадир. Ёр-ёр қадимдан нафақат ўзбек, балки тожик, татар, уйғур, қозоқ, қирғиз, қорақалпоқ, туркман ва бошқа туркий халқлар оғзаки ижодида мавжуд. Атаманинг келиб чиқиши хусусида фольклоршунос олим М.Жўраев: “Ёр-ёр атамасининг таркибидаги “ёр” лексемаси қадимги туркий тилда, шунингдек, ҳакас, тува, шор, қўмиқ, қозоқ каби *ҳозирги туркий* тилларда “кўшиқ”, “ашула” маъноларини англатувчи “ир”/“йир”/“жир” сўздан келиб чиққан¹⁴”, – деб айтади. Бу борада устоз М.Жўраев фикрларига қўшилган ҳолда, қуйидагиларни қўшимча қилиш мумкин. Кўпгина тадқиқотчилар ўлимнинг ҳосилдорлик ва серфарзандликка таъсири ҳақида тасаввурлар никоҳ маросимида барқарор эканлигини айтишади. Хусусан, Ж.Эшонқулов: “... оила маросимларининг барча қирралари

¹¹ Қаранг: Сафаров О. Фольклор – бебаҳо хазина. Сайланма. – Тошкент: Муҳаррир, 2010. – Б. 139; Холис. Ёр-ёр Биби Фотимаи Захро. – Тошкент, 1913. Тошбосма. ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти. Фольклор архиви. Инв.№ 2010. – 46 б. Айтувчи: Мулло Мирзо Аҳмад бин Мирзокарим Соҳиб. (Архив ҳужжатида шундай дейилган).

¹² ЎзР ФА Шарқшунослик институти. Қўлёмалар фонди. Шайх Сулаймон Бухорий. Луғати чигатойи ва турки усмоний. Инв. № 9488. – Б. 203.

¹³ Алавия М. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – Б. 184-194; Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. / Ўзбек халқ ижоди. / Тўпловчи ва сўнгсўз муаллифи: Раззоқов Ҳ. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1967. – 249 б; Саримсоқов Б. Мотам ёр-ёрлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 1983. – №5. – Б. 29-33; шу муаллиф. Ўзбек фольклори очерклари. Уч томлик. Биринчи том. Тошкент: Фан, 1988. – 288 б.; Давлатов С. Қашқадарё воҳаси ўзбек тўй маросимлари фольклори: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1996. – Б. 125-130; Баратова Ш. Ўзбек халқ “Ёр-ёр”ларининг жанр хусусиятлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1998. – №2. - Б. 46-48; Исмонова О. Фарғона водийси ўзбек тўй маросим фольклорида “Ёр-ёр” жанрининг ижро ўрни // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. – № 4. – Б. 68-71; Эшонқулов Ж. Кўшиқ ва унинг таснифи масалалари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. – № 3. – Б. 27-35; Жўраев М., Худайкулова Л. “Ёр-ёр”лар. Икки кўнгил бир бўлсин – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2016. – 264 б.; Турдимов Ш. Халқ кўшиқларида рамз. – Тошкент: Фан, 2020. – 192 б.

¹⁴ Жўраев М., Худайкулова Л. “Ёр-ёр”лар. Икки кўнгил бир бўлсин – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2016. – Б.6. (Кейинги ўринларда: Ёр-ёрлар. Икки кўнгил бир бўлсин.)

мавсумий маросимларни ўрганиш орқали очилади¹⁵», – дейди. Шунга кўра, кўшиқ этимологияси ўлиб тирилувчи табиат культлари билан боғлиқ. Бу қадимий тасаввурларга кўра, “оламнинг “ўз” ва “ўзга” қатламлари мавжудлигининг ифодаланиши, “қизлик олами” вакилининг рамзий ўлими ва унинг “келинлик дунёси”да, яъни “ўзга олам” – куёв хонадонидида “қайта тирилиши” билан боғлиқ қарашларда кўринади¹⁶. Албатта, бу маросимларнинг турли ирим-сиримлари ва айтимлари бўлган. Унда кўшиқни англлатувчи “ир”, “йир”, “жир” каби сўзлар ишлатилган. Фольклор асарлари ўртасида жанрларлараро муносабатлар кузатилганидек, ўлан ва Ёр-ёр кўшиқлари бадиияти, тузилиши кабиларида ўхшашлик яққол сезилади. Шунинг учун, уларнинг келиб чиқиши бир-бирига боғлиқ, деган қарашлар мавжуд. Фольклорда ҳамма жанрлар маросим фольклорига бориб тақалар экан, ўлан ва Ёр-ёрнинг ибтидоси бир, фақат тарихий тараққиёт жараёнида улар алоҳида жанр хусусиятларини кашф этган. Ўлан айтишувга мўлжалланган. Образлар тизими ҳам шундан келиб чиқади. Ёр-ёр фақат айтишув кўшиғи эмас, образлар тизими ҳам ўзига хос. Кўшиқда оҳанг етакчи, бироқ у мазмунга бўйсунган ҳолда амалга ошади. Ёр-ёрнинг баъзи ҳудудларда “ўлан”, “ўланг” деб номланиши эса локал-худудий хусусияти билан ҳам боғлиқ ҳодисадир. Чунки минтақамизнинг ҳамма ҳудудларида ҳам ўлан айтилавермайди, Ёр-ёр эса доимий куйланади. Ўлан ва ёр-ёрларни киёслаганда, куйидаги фарқликлар кўзга ташланади: **биринчидан**, икки жанрнинг фарқ қилувчи энг асосий жиҳати йигитлар бир томон, қизлар бир томон бўлиб, тўлиқ айтишув хусусиятига эгаллиги, бу ёр-ёрларда жуда кам учрайди. Ўланда ўткир сўз ва иборалар танлаб олинади, чунки мақсад ютишдир¹⁷. **Иккинчи** фарқ, ўлан мазмунида оҳу-фиғон, ҳасрат, хижрон аламлари, жудолик каби изтироблар кам бўлиб, ижрочида эркинлик, кўнгилда борини айта олишлик бор. **Учинчи** фарқ унинг матнларида кўринади. Ёр-ёрда тасвирлаш воситалари кўп қўлланилгани каби, ўланда улар унчалик кўп қўлланилмайди. Масалан: *Олдинга келган йигит кетолмайди, Сизларда бирор ҳикмат бор экан-да*¹⁸. Бунда қизни хушхулқ, ширинсўз ва латофатли эканлигини турли тасвирлаш воситаларисиз ҳам ҳар ким ўзича кўз ўнгига келтиради. Ёр-ёрларда эса, кўпинча, алқов ва тилаклар устувордир. **Тўртинчидан**, ўланни ўткир сўзлар билан мот қиладиган чечан ўланчилари бўлгани каби, ёр-ёрни ҳамма ҳам куйлай олиши мумкин.

Иккинчи фасл «Ёр-ёр кўшиқларининг ареал хусусиятлари» тарзида номланган. Маросим ва урф-одатлар билан бирга, тўй кўшиқлари ҳам худудий жиҳатдан фарқланади. Турли миллатлар бирга яшайдиган худудларда урф-одатларда ўхшашлик ва фарқли жиҳатлар ажралиб туради. Шунга кўра, ёр-ёрлар ҳам муштарак хусусиятларга эга. Ёр-ёр жанри республиканинг барча худудларида кенг тарқалган. Бизнингча, Ёр-ёр

¹⁵ Эшонкулов Ж. Эпос ва маросим // Миф ва бадиий тафаккур. – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 61.

¹⁶ Султангареева Р.А. Башкирский свадебно-обрядовый фольклор. – Уфа, 1994. – С. 29.

¹⁷ Алавия М. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – Б. 166.

¹⁸ Оқ олма қизил олма. Ўзбек халқ кўшиқлари / Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик / Тўпловчи: Алавия М. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1972. – Б. 167. (Кейинги ўринларда: Оқ олма, қизил олма.)

қўшиқларини қуйидагича ҳудудларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ: 1. Қашқадарё – Сурхондарё ареал ҳудуди; 2. Самарқанд – Бухоро ареал ҳудуди; 3. Навоий – ареал ҳудуди; 4. Фарғона-Андижон ареал ҳудуди; 5. Наманган ареал ҳудуди; 6. Тошкент ареал ҳудуди; 7. Жиззах ареал ҳудуди; 8. Хоразм ареал ҳудуди ва бошқалар. Ёр-ёр жанрини бундай ҳудудларга бўлиб ўрганишда баъзи ареал тарқалишини ҳам ҳисобга олиш лозим. Чунки улар бир вилоятда ҳам турли кўринишга эга бўлиб, шеvasи, топоним белгиси ва оҳанг ўзгаради.

Жанрнинг ҳудудий ўзига хос жиҳатларини аниқлаш мақсадида айрим ҳудудларнинг баъзи ёр-ёр намуналарини бир-биридан фарқли жиҳатлари хусусида тўхталиб ўтилди. Масалан, аксарият жойларда ёр-ёрлар асосан аёллар томонидан ижро этилса-да, Фарғона водийси, Бухоро, Қашқадарё, Сурхондарё, Жиззах ва Зарафшон воҳасида Ёр-ёр қўшиқларини келинникига кетаётган йигитлар ҳам айтадилар. Бундан ташқари, баъзи ҳудудларда бўй етган йигит вафот этганда ҳам, яқин ўртоқлари яъни, йигитлар томонидан мотам ёр-ёрлари айтилган.¹⁹

М.Алавия “Хоразм ёр-ёрларида ўзига хос шеърий система бор”, – деганида тўла ҳақлидир. Чунки Хоразмнинг қадимий мусиқий анъаналарига мос равишда шаклланган Ёр-ёрлар шеvasи, оҳанги, услуби ва олима айтганидек, ўзига хос шеърий системаси билан фарқланиб туради. Хоразм никоҳ тўйларида Ёр-ёр айтиш бошқа вилоятларга нисбатан кам учрайди. Хоразмда асосан, Ёр-ёрлар вазифасини туркум қўшиқлар бажаради. Аммо, бу жойда ҳам Ёр-ёрлар кенг тарқалганлигини, Хоразм шеvasи ва оҳангини ўзига сингдирган қўшиқлар узоқ йиллардан бери ижро этилиб, шу кунларгача етиб келганлигини унутмаслик лозим. Масалан:

Гўшагана тегидан, товоқ олинг, ёр-ёр.

Келинбика тилидан, сўроқ олинг, ёр-ёр²⁰.

Хоразмда никоҳ тўйларида қуйланадиган Ёр-ёрлар ижро ўрнига кўра икки маросимда айтилади. Биринчиси “ётоқ тўйи”(ҳозирда, “хина тўйи”да насихат ёр-ёрлари, мақтов, алқов ёр-ёрлари, турмуш кийинчиликлари, ширин-аччиқликлари ҳам қуйланиб келин огоҳлантирилган)да ва иккинчи ижро ўрни эртаси куни куёв уйига кузатишда ҳам воҳага хос турли урф-одат ва маросимлар бажарилгандан кейин яна Ёр-ёр айтилади.

Ёр-ёр “муқаддас”, “илоҳий қўшиқ” ҳисобланиб, у фақат бокира қиз учунгина қуйланган. Ислом кенг тарқала бошлаган даврларида ҳам келинни доира чалиб, қўшиқлар айтиб кузатиб қўйиш, тўйни элга овоза қилиш, хурсандчилик қилиш кабилар бир неча ҳадис ва ривоятлар орқали бизгача етиб келган.²¹

Туркий халқлар фольклорида тўй маросим қўшиқлари кўп ўрганилган. Хусусан, қозоқ фольклоршунослигида тўй маросим қўшиқлари билан бирга

¹⁹ Айтувчи: Тўраева Сайёра Маматқуловна (17.04.1962)дан, Жиззах вилояти, Зомин тумани Ём қишлоғида (12.07.2021) диссертант томонидан ёзиб олинган.

²⁰ Сабирова Н.Э. Хоразм халқ лирик қўшиқларида поэтик рамзлар тизими ва уларнинг бадиий-эстетик вазифалари: Филол. фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – Б. 16.

²¹ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Бахтиёр оила. – Тошкент: Ҳилол-нашр, 2019. – Б. 142.

жар-жар жанри М.Авезов, С.Сайфуллин, М.Ғабдуллин, А.Конратбаев ва бошқа олимлар томонидан илмий ўрганилган²². Чунончи, тўй кўшиқларини махсус ўрганган М.Авезов қиз узатув маросим кўшиқлари ҳақида тўхталади: “жар-жар бошқа тўй кўшиқларидан фарқли равишда, белгиланган шакл ва матнга эга. Унинг ўз куйлари бўлади, яъни ғамгин ва шўх куйлар алмашиб туради. Урф-одатлар тугагандан сўнг, келин кетишидан олдин жар-жар кўшиғи ижро этилади²³”. Хулоса қилиб айтганда, ёр-ёрлар жуда кенг тарқалган тўй кўшиғи бўлиб, туркий халқларда ва Ўзбекистоннинг барча худудларида ижро этилади.

Диссертациянинг иккинчи боби «Ёр-ёрларнинг жанрий хусусиятлари ва таснифи масалалари» тарзида номланган бўлиб, унинг биринчи фасли «Ёр-ёр кўшиқларининг жанрий ўзига хосликлари» деб номланади. Ўзбек фольклорининг жанрлар таркибини тасниф қилган олим Б.Саримсоқов фольклорни маиший йўналишига кўра, маросим билан боғлиқ фольклор жанрлари ва боғлиқ бўлмаган фольклор жанрларига ажратади²⁴. Ундан маросим фольклорини ўзини ҳам учга бўлиб ўрганишни таклиф этади: 1. Сўз магияси билан боғлиқ маросимлар фольклори; 2. Инсоннинг туғилиши ва балоғат ёши билан боғлиқ маросимлар фольклори; 3. Киши вафоти билан боғлиқ мотам маросими фольклори.²⁵ Бу таснифга кўра, тадқиқ этилаётган ёр-ёрлар маросим фольклорининг уччаласига ҳам дахлдор бўлиб, уни кўплаб функциясига кўра сўз магияси билан боғлиқ маросим фольклори таркибига киритиш мумкин. Буни ўлан жанрини тадқиқ этган олима Ш.Имомназарова кузатувларида ҳам кўриш мумкин: “Инсон вужудига ўрнашган деб тасаввур қилинадиган ёвуз кучларни сўзнинг магик қуввати воситаси билан ҳайдаш ва шу тариқа касалликни даволаш мақсадида айтиладиган “бадик” айтимининг қиз ва йигит узатганда айтиладиган кўшиқ, нохшолар ичида жуда кенг оммавийлашиб кетгани “ёр-ёр”, “хой-хой ўлан” бўлиб, улар келин уйига бораётганда кўп кишилар томонидан айтилади²⁶”. Демак, ёр-ёр инсон ҳаётидаги уч тоифа маросимларда ҳам ўз ўрнига эга. Чунки, у сўз магияси элементларини ўзида мужассам этганлиги, инсоннинг янги бир ҳаёт бошлаши ва сўнгги манзилга кузатиш жараёнида ҳам куйланади.

Ёр-ёрнинг жанр хусусиятларидан яна бири, юқорида бир неча ўринларда қайд этилган айтишув хусусияти касб этишидир. Ёр-ёр умумхалқ кўшиғи бўлишидан ташқари, алоҳида малакали мутахассис, сўзга чечан ёр-ёрчилар томонидан, куёв-келин тарафкашлари тортишуви тариқасида ҳам айтилади. Турли экспедициялар жараёнида ёр-ёрнинг айтишув шаклидаги

²² Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ғылым, 1991; Сәкен Сейфуллин Шығармалары (Сочинения), Т. 1-6, Алма-Ата, 1960-1964; Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиети. – Алматы: Мәктеп, 1958. – Б.318-320; Қонырәтбәев А. Қазақ фольклорының тарихы – Алматы: Ана тили. 1991. – 288;

²³ Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ғылым, 1991. – Б. 34.

²⁴ Саримсоқов Б. Ўзбек фольклорининг жанрлар состави // Ўзбек фольклори очерклари. Уч томлик. 1-том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.67-68.

²⁵ Ўша манба. – Б. 69-70.

²⁶ Имомназарова Ш. Ўзбек фольклорида ўлан жанри (ўзига хос хусусиятлар, генезиси ва бадиияти): Филол. фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 79-80.

кўплаб намуналари ёзиб олинган. М.Алавия, Б.Саримсоқов, Ҳ.Раззоқов, Ш.Имомназаровалар ҳам ёр-ёрнинг айтишув кўринишини алоҳида қайд этишган²⁷. Бу бошқа туркий халқларда ҳам мавжуд бўлиб, жумладан, уйғур²⁸, козоқ²⁹ халқларида келин ва куёв томон яқинлари томонидан айтишув тарзида куйланади.

Фольклор асарларининг ҳар бир жанри маълум бир анъанага асосланган ҳолда ўз структурасига эгадир. Ёр-ёрларда ҳам фольклорга хос бу хусусият – бошлама, асосий қисм ва хотима каби структурага эга эканлигини кўриш мумкин. Халқ кўшиқлари орасида ўлан, лапар, ёр-ёр, келин-салом жанрларидагина кузатилувчи мазкур структура уларнинг барчасида ўхшашдир. Улар мазмунан атрофдагиларни чорлов, жамлаш, улуғларни эслаш каби бошламалар билан бошланади. Ёр-ёрларда бошлама матнлар доим барқарор.

Ёр-ёрларда жамоавийлик ва анъанавийлик хусусиятлари билан бирга вариантлик ҳам ёрқин намоён бўлади. Масалан:

*Чимилдиқнинг ичидан чиқди тутун, ёр-ёр,
Шу дунёда бормикан бағри бутун ёр-ёр,*

Бу кўшиқдаги биринчи мисра Тошкент вилоятида “Чимилдиқнинг ичидан”; Фарғона водийсида “Андижонда ўт ёқсам, Фарғонада тутуни”; Қашқадарё ва Сурхондарёда “Тўйхонанинг ёки кошонанинг ичидан”; Яна бошқа ҳудудларда “Кўк масжиднинг ичидан” каби иборалар билан бошланади. Қолган мисралар эса ўзгармайди.

Ёр-ёр никоҳ тўйи маросимлари таркибида кўплаб урф-одатлар билан боғлиқ ҳолда ижро этилади. Улар ижросида маълум бир тартиб бўлган ва тўй жараёнидаги урф-одат талабидан келиб чиқиб, жараён мазмунига мос ёр-ёрлар куйланган. Бу жараёнда бажариладиган одатлар, удумлар ва ирим-сиримлар ёр-ёрлар мазмунига сингдириб юборилган. Ёр-ёр ижроси умумий ҳудудлар кесимига кўра, қиз узатиш маросимининг куйидаги удумлар бажарилиши чоғида куйланади:

Фарғонада тўй куни куёвнавкарлар қиз хонадонига куёвни ёр-ёр айтиб олиб киришади:

*Ҳай-ҳай ўлан, жон ўлан, жоним фидо, ёр-ёр,
Шу қиз бола ишқиди бўлдим адо, ёр-ёр.³⁰*

Бир қатор вилоятларда, жумладан Фарғона, Қашқадарё, Сурхондарёнинг баъзи ҳудудларида ёр-ёр қиз уйида унинг сочини майда тароқ билан тараб, ўриш пайти айтилган. Айнан қиз сочини ўрувчи аёл ёр-ёрни билиши ва куйлаши шарт бўлган. Бу пайтда янгалар ёки кайвони аёл

²⁷Алавия М. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – Б. 184-194; Саримсоқов Б. Ўзбек фольклори очерклари. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 199-202; Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. Ўзбек халқ ижоди. Тўпловчи ва сўнгсўз муаллифи: Раззоқов Ҳ. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1967. – 249 б.; (Кейинги ўринларда: Гулёр) Имомназарова Ш. Ўзбек фольклорида ўлан жанри (ўзига хос хусусиятлар, генезиси ва бадиияти): Филол. фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 79.

²⁸Боқиев О. Уйғур халқ лирик шеърляти. – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 106-108.

²⁹Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ғылым, 1991. – Б. 124.

³⁰Исмонова О. Фарғона водийси ўзбек тўй маросим фольклорида “Ёр-ёр” жанрининг ижро ўрни // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. – № 4. – Б. 68-71.

келинга ёр-ёрлар куйлашган³¹:

*Сумбул каби зулфлари тўлғонади, ёр-ёр,
Тогда битган лоладек, ҳиб беради, ёр-ёр*³².

деб куйланганидек, одатда келин сочи муаттар ҳид берувчи гул ёғи (атр) билан ёғланиб, қирқта қилиб ўрилган. Бу эса, қўшиқда эслатилади:

*Арча сандиқ кўтарилди, учдим онам, ёр-ёр,
Синалмаган жойларга кетдим онам, ёр-ёр.
Қора узун сочимни қирқ ўрдилар, ёр-ёр,
Ота-онам уйдан, кўчирдилар, ёр-ёр.*³³

Ёр-ёрлар қадимдан, тахминан шу кўринишда бошланган ва никоҳ тўйида бошқарувчи функцияни бажарган. Дарҳақиқат, ёр-ёр намуналари шунчалар кўпки, тўйнинг турли жараёнларига мос келадиган мазмундагиларини мисол келтириш мумкин.

Қўшиқнинг яна бир жанр хусусияти руҳият билан боғлиқлигидир. У келин ва атрофда йиғилган яқинларини йиғлатиш функциясида кўринади. Келиннинг тўй маросимларида йиғлаши билан боғлиқ одатлар кўплаб ёр-ёрларда учрайди. Ёр-ёрнинг мунглилиги ва тўй маросимида йиглаб айтиладиган айтимларни бир неча манбаларда учратиш мумкин.³⁴

Келин узатилаётганда йиглаб айтилган қўшиқлар, ўтганларни мадҳ этиб марсия каби куйлаш, дилнинг чигилини ёзиш, дунёнинг ўткинчи эканлигини эслатиш ва панд-насиҳат кўринишида бўлганлигини Навоий ҳам қайд этади:

*Аёлгунг неча ёр-ёр ўлгуси,
Менинг йиғларим зор-зор ўлгуси*³⁵.

Бу ўринда шуни айтиш мумкинки, ёр-ёр қўшиқлари Хоразмнинг баъзи жойларида, бошқа ҳудудлардагидек куйланмайди. Аксинча, у худди шомон айтимлари сингари йиғи оҳангида айтилган. Йиғи мотиви кўплаб туркий халқлар Ёр-ёрларида мавжуд бўлиб, дастлаб, хайрлашув вазифасини бажарувчи ёр-ёрлар, қадимда маросим чоғида йиғи айтимлари ҳам ҳисобланган.

Мазкур бобнинг «Ёр-ёр қўшиқларининг таснифи»га бағишланган иккинчи фаслида жанрий ўзига хосликлари таҳлиliga асосланиб, ҳамда турли ҳудудлардаги вариантларини солиштириш ва матнларни таҳлил қилиш асосида қуйидагича тасниф этиш мумкин деган хулосага келинди: **а)** ижро ўрнига кўра; **б)** поэтик структураси, оҳанг йўлига кўра: воқеабанд байтлар ва воқеабанд бўлмаган байтлар; **в)** ижро формаси, композициясига кўра: якка, жамоа. **г)** ҳудудий жиҳатдан: Тошкент, Фарғона – Андижон, Наманган, Жиззах, Самарқанд – Бухоро, Навоий, Қашқадарё – Сурхондарё, Хоразм ва

³¹ Тошева Г. XX асрда Қашқадарё воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари: Тарих фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2002. – Б. 76.

³² Оқ олма, қизил олма. – Б. 154.

³³ ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи шоир ва ёзувчилар архиви. О.Собиров архиви. Инв. № 44. 4-варақ. (Кейинги ўринларда: Адабиёт музейи архиви)

³⁴ Имом ал Бухорий. Ал-жомий ас-саҳих. (ишонарли тўплам) 3-китоб. – Тошкент: Қомуслар, 1997. – Б.411.

³⁵ А.Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 17-том. Хамса. Сади Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – Б. 452.

ҳ.к; д) иштирокчиларига кўра: аёллар, эрлар. (Ёр-ёр аёллар ва эркаклар томонидан куйланишидан ташқари, турли яқинлари тилидан ва баъзида улар томонидан ҳам куйланади. Булар: она, опа, янга, келинчак, дугоналар ва ҳоказо бўлиши мумкин); е) мавзу ва мазмуни қамрови жиҳатидан турли урф-одатлар билан боғлиқлигига кўра. Бу таснифни яна давом эттириш мумкин. Мусиқий табиати ва ижро усулига кўра, чолғуга муносабатига кўра, рақсга муносабатига кўра ва ҳк. Халқ кўшиқларининг барчасида рақс элементлари бор. Айниқса, Тошкент, Фарғона – Андижон ёр-ёрларининг шўх оҳанглари рақсбоп бўлиб, тўй маросимларини ҳам қиздиради.

Ёр-ёрлар ижро ўрнига кўра тасниф этилганда, никоҳ тўйидан ташқари “бешик тўйи”, “хатна тўйи”нинг “хотин оши” маросимларида ҳам куйланади. Никоҳ маросимида “қиз кузатув” жараёнида куйланган бу кўшиқ, ижро ўрнининг кенгайганлиги натижасида бошқа тўйларга ҳам кўчган бўлиб, қачондан бошлаб бу маросимларда ижро этилиши аниқ эмас.

Ёр-ёрларнинг ижро ўрнига кўра яна бир хусусияти, унинг мотам маросими пайтида куйланишидир. Улар халқнинг қадим инончларига кўра, марҳум руҳини тинчитишга, унинг армонини ушалтиришга қаратилган кўшиқлардир. Бу ҳолат ўзбек фольклоршунослигида илк бор Б.Саримсоқов томонидан аниқланиб, қайд қилинган³⁶. Кейинчалик, фольклоршунос олима Д.Ўраева мотам ёр-ёрларининг ўзига хос хусусиятлари ва поэтикасини таҳлил қилди. Ҳозирда ҳам, кўплаб ҳудудларда, хусусан, Фарғона, Бухоро, Жиззах, Хоразм, Сурхондарё ва бошқа ҳудудларда бевақт вафот этган қиз ёки йигитга мотам ёр-ёрлари куйлаш сақланиб қолган.

Ўзбек фольклоршунослиги ёр-ёрнинг ўндан ортиқ йўлда куйланишини қайд этган. Ҳозирги жонли ижро жараёнида ҳам айнан бир шеърининг матнининг ўзи, бир неча йўлларда куйланишини кўриш мумкин. Шунга кўра, кўшиқнинг локал хусусиятлари, тўйнинг кайфияти, никоҳ маросимининг турли жараёнлари билан боғлиқлиги, ижрочи маҳорати сабаб, ўттизга яқин ижро йўллари мавжуд.

Диссертациянинг «Ёр-ёр кўшиқларининг бадий талқини» деб номланувчи **учинчи бобининг** илк фасли “Ёр-ёрларда бадий санъатлар” деб номланди. Халқ даҳоси билан яралган ёр-ёр мисраларида бадий санъатнинг энг йирик йўналиши бўлган маънавий санъатлар кўп қўлланилган. Улардан, ташбиҳ – ўхшатиш санъати, синекдоха, истиора, муболаға, ташхис, тазод, талмеҳ, сифатлаш кабилардан ташқари, таносуб, тақрир каби лафзий санъатларни айтиш мумкин. Ёр-ёр матнларида бир вақтнинг ўзида бир неча бадий санъатлар қўлланган ўринлар кузатилади. Келинчак нафақат ширин сўзли, балки бегона хонадонга мослашиши, гапда фаҳм-фаросатли бўлишигача ёр-ёрда мужассам:

*Саҳар вақти сайр учун гули бўлсин, ёр-ёр,
Ётларни эл қилишига тили бўлсин, ёр-ёр.*

Яна:

Олтинга монанд қизлар, бўлур достон, ёр-ёр,

³⁶ Саримсоқов Б. Мотам ёр-ёрлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1983. – № 5. – Б. 29-33.

*Уларнинг довругини, тинглар жаҳон, ёр-ёр.*³⁷

Олтинга менгзаш кўплаб халқ кўшиқларида учрайди. Келинчакнинг олтинга қиёсланишини олимларимиз ўрганишича, Ўрта Осиё минтақасида қадим замонларда яшаган халқлар, олтиндан кўп фойдаланган ва марҳумларни ҳам олтин буюмлар билан кўмиш одати бўлган. Олтин фетишлар тарихида ҳам муҳим рол ўйнаб, бу металл илоҳий кучга эга деб, тасаввур қилинган. Олтин тарихан қуёш култи билан ҳам боғланади. Рус сеҳрли эртақларининг тарихий илдизларини ўрганган В.Я. Пропп эртақларда: “Олтин ранг ўзга дунё муҳридир”, – дейди. Демак, мисолимиздаги олтин сифатлаши ҳам тарихий асосларига кўра, келиннинг ўзга дунё, ўзга уруғ ёки оила вакиласи эканлигига ишорадир³⁸. Кўшиқда олтинга менгзаш фақат келинга нисбатан эмас, “остонаси тиллодан” ёки “бўсағаси олтиндан” каби қуёв уйини улуғлаш, “олтин сандиқ”, “тилла узук”, “тилла занжир” каби тўй деталлари, “олтин ошиқ” дея, қуёвни таърифлаш кабиларда ҳам кузатилади.

Муайян диний қарашларни ўзида сақлаб қолиш традицион фольклор жанрларининг барчаси учун хосдир. Жумладан, ёр-ёрларда ҳам қадимги мифологияга хос образлар, зардуштийлик, ислом каби динларга хос тасаввурлар алоҳида-алоҳида қатламларни ташкил этади. Қуйида келтириладиган кўшиқда бадиий санъатнинг кенг қўлланадиган тури, талмех санъатини кўриш мумкин. Унда халқнинг қадимий одатлари акс этирилган бўлиб, тўй воқеалари яққол намоён бўлади:

Қўша-қўша Қуръонхон, ўглинг бўлгай, ёр-ёр,

Олтин қобоқ отилган, тўйинг бўлгай, ёр-ёр³⁹.

Бу мисраларда шоду хуррамлик орқали инсонга яхши тилак билдириш билан бирга, қадимий урф-одатларимиздан бири ҳақида маълумот бериб ўтилади. “Тарихий-этнографик манбаларга кўра, хатна тўйларининг “томоша” қисмида, пойга, кўпкари, кўчқор, ит, хўроз уриштириш, нишонга ўқ узиш, яъни “Олтин қобоқ отиш” ҳам урф бўлган. Бу ўйинни ташкил этиш учун баланд дарахт шохига бирорта тешик тангани осиб қўйишган. Нишон вазифасини бажарувчи ана шу танга “олтин қобоқ” деб аталган. Хатна тўйига келган меҳмонлар ўқ узиб тангани мўлжалга олишга ҳаракат қилганлар⁴⁰”. Никоҳ маросими нафақат тўй кўшиқларига бойлиги, балки қадимдан турли хил ўйинлар, этноспортнинг турли кўринишлари, кўнгилочар нимаки одат бўлса барчаси мужассам бўлган. Шунинг учун, бунда эркак ва аёллар оммавий тарзда иштирокчилар ҳисобланган.

Тўй кўшиқларида ҳар бир образни идеаллаштириш аломати бор. Бунда тўй сабабчилари ҳам, тўйхона ҳам, зиёфат ҳам, келин тушган уй ҳам, келин-қуёв фазилятлари ҳам, уйлари ҳам жуда бўрттириб тасвирланади:

³⁷ ЗЎФА. Инв. № 2245/1. Хусаинова Зубайданинг 1975 йил 26-майдан, 26-июнгача Наманган, Фарғона, Андижон ва Ўш областлари бўйича уюштирган фольклор экспедицияси давомида ёзиб олган фольклор материаллари. Экспедиция раҳбари: С.С. Касимов (Кундалик дафтар)

³⁸ Жўраев М., Эшонқулов Ж. Фольклоршуносликка кириш. Ўқув қўлланма. - Тошкент, 2017. – Б. 161.

³⁹ Ёр-ёрлар. Икки кўнгил бир бўлсин. – Б. 169.

⁴⁰ Ўша манба. – Б. 251.

*Тўйхонанинг эшиги, гўлдан эмиш, ёр-ёр,
Келинойнинг кийгани, дурдан эмиш, ёр-ёр.*⁴¹

Ёр-ёрдаги лирик қаҳрамон (куёв ва келин) бош ғояни, барча тимсол ва образларни ўзида мужассамлаштирган махсус марказ ҳисобланади. Барча воқеа-ҳодиса ва кечинмалар ривожи унда синтезлашади.

Ёр-ёр кўшиқларининг асосий жанрий хусусиятларидан яна бири поэтик жиҳатдан такрорларга эга эканлигидир. Такрорлар ёр-ёр кўшиқлари бадиияти тизимида муҳим ўрин тутади. Сатр бошида, ўртасида ёки охирида такрорланувчи сўз кўшиқда нақоротдан фарқли ўлароқ матн билан чамбарчас боғлиқ ҳолда, мазмунни очиб бериш баробарида оҳанг ва куйнинг яхлитлигини таъминлаб беради. Бунда такрорлар икки хил кўринишда бири матнга ўзаро боғланган “йиғлама” бўлса, кейинги такрорлар “тўй сеники”, “уй сеники” каби қайта уқдириш, таъкидлаш мазмунида ҳам хизмат қилади. Ёр-ёрларнинг ўзигагина хос бўлган маълум товуш (“ҳа-ё”, “оҳо”) ва мисралар ҳам борки уларни ноанъанавий нақоротлар сифатида қабул қилиш лозим.

Ёр-ёрда рақамлар ва ранглар ҳам рамзий маънога эга. “Етти букилиб салом бермоқ”, “етти қават кўрпача солмоқ”, “икки кўзи хумори”, “икки булбул”, “икки кўнгул”, “ўн саккиз ёш”, “ўн етти ёш”, “саккиз қизнинг сардори” кабилар Ёр-ёрларда энг кўп ишлатиладиган анъанавий рақамлардир. Никоҳ маросимида хукмронлик қилувчи оқ ранг хурсандчилик, гўзаллик, келажакка покланиб кириб бориш маъносида халқнинг эътиқодидан жой олган. Ёр-ёрларда қизни қизил, йигитни оқ ранг билан қиёслаш, қизнинг афтодаҳол ҳолини, соғинчини, ўзга хонадонга мослашгунча рангининг сариқлиги ҳамда унинг ички туғёнлари, рухий ҳолати қора рангни англатувчи сўзлар (тун, кеча, қайғу, қоронғу) орқали ифодаланади.

Учинчи бобнинг иккинчи фасли «**Ёр-ёр кўшиқларида бадий образлар**» деб номланиб, бу фаслда Ёр-ёрдаги образлар ва рамзлар моҳияти изоҳлашга ҳаракат қилинди. Ёр-ёрларда қўлланган образлар моҳиятида анъанавийлик ва этнографик хусусиятлар уйғунлашиб келади. Фольклоршунос олим Ш.Турдимов кўшиқлардаги ҳар бир кичик деталь, ҳар бир рамз аҳамиятга эгаки, уни кўшиқни содда шаклига чалғиб, “содда” “жўн” англаб қўймаслик керак деб уқтиради: “ҳазинанинг калити – сеҳрли СЎЗни билишда. Бу СЎЗ мазмунни англаб, оҳангни топиб айтишда⁴²”.

Келин бўлаётган қиз, келин бўлиб тушган келинчак етакчи образ ҳисобланади. Поэтик жиҳатдан келинчак лола, қизил гул (куёв оқ гулга), ўн тўрт кунлик ой, тўлин ой, тол хивич, қизил ипак, олтин каби бадий аниқловчи тимсоллар билан ифодаланади. Гарчи қизнинг ўзга уйга кетиши қайғули мисраларда куйлансада, янги хонадоннинг наслини давомчиси сифатидаги иззат икромидан ва шу хонадоннинг асл бекаси бўлишига асосий урғу берилади. Масалан, “Қизим, сенга гапираман, келиним, сен эшит”,

⁴¹ Ўша манба. – Б. 248.

⁴² Турдимов Ш. Халқ кўшиқларида рамз. – Тошкент: Фан, 2020. – Б. 3.

“Келин кирган уйга нур кирар”⁴³ каби халқ мақолларида келиннинг авлодларининг давомчиси сифатида кадри баланд тутилганини кўриш мумкин. Тўй маросимидаги қиз ва келинчак битта шахс бўлишига қарамай, кўшиқларда уларга алоҳида мурожаат кўзга ташланади. Бунга сабаб, келин бўлмиш қиз токи никоҳ ўқитилмагунча келин, келинчак ёки келинпошша деб аталмаган. Унинг учун маълум урф-одатлар бажарилиши ва қиз шу босқични босиб ўтиши керак. “Жинсий балоғатга етган қиз, тўй маросимларида келинчак, янги социал босқичга ўтган, – дейди В.И.Еремина, – қадимий тасаввурларга кўра бундай ўтиш никоҳгача бўлган ҳаётнинг тугаши, яъни ўлиш орқалигина мумкин бўлган”⁴⁴.

Сувнинг поэтик образи халқона кўшиқлардаги энг фаол табиат ҳодисаси ҳисобланади. Ушбу бебаҳо унсур – сувнинг табиатда айланиб юриши архаик дунёқарашдаги жоннинг кўчиб юриши ғоясига ҳам ниҳоятда мос келиши таъкидланади. Масалан, қуйидаги мисрани шунчаки жўн тушуниш ҳам мумкин. Аммо, онанинг дарёнинг у томонидан гуллар териши қизининг балоғатга етганлиги ва ўзига маъқул бўлган оила билан қуда бўлаётганлиги биринчи мирсадаёқ маълум бўлса-да, кейинги мисрада буни очиқ баён этади:

*Дарёларнинг ул юзидан, гуллар тердим, ёр-ёр,
Ўз қизимни сўйганига, эрга бердим, ёр-ёр.
Дарёларнинг бўйларига – экдим райхон, ёр-ёр,
Суйганига теккан қизда, йўқдир армон, ёр-ёр.*⁴⁵

Сув қадимдан поклик рамзи ҳисобланиб, муқаддас саналган. Шунинг учун у кўшиқда бокира қизга қиёсланади:

*Сувни сулув кўрсатган, тоши бўлар, ёр-ёр,
Қизни сулув кўрсатган, қоши бўлар, ёр-ёр,*⁴⁶

Бу Ёр-ёрларда параллелизм ҳодисасидан фойдаланилган. Мисралар ўзаро уйғунлашган, ёр-ёр эса, радиф вазифасида келаётир. Кўшиқда бутун ҳаётнинг асоси бўлган сув туфайли тош, тош сабабли сув сулув кўрингани сингари, қиз бола ҳам айнан қоши туфайли чиройли деб талқин қилинмоқда.

Тўй кўшиқларида куёв образи ҳам асосий қаҳрамон ҳисобланади. Ёр-ёр матнларидаги илк мисраларда аввал йигит-қиз, кейин эса келин-куёв дея мадҳ этилади. Уларда “бой боласи”, “кийганлари бари ипак”, “сухсур бўйлик” каби таърифлар келинга ҳам, куёвга ҳам барабар қўлланилаверади. Куёв кўпроқ “шоввоз”, “суқсур йигит”, “мирзо йигит”, “бойвачча”, “йигитларнинг шотўраси”, “серҳиммат”, “соҳибқирон” каби сифатлар билан таърифланади.

Кўшиқ шунчаки, кўнгилхушлик учун айтиладиган нарса эмас, кўшиқларда халқнинг тарихи, тақдири, дарди ўз ифодасини топади. Ёр-ёр матнларининг нисбатан қадимий ва бадий жихатдан мукамал намуналарини ажратиб нашр эттириш ва бадий жихатдан

⁴³ Ўзбек халқ мақоллари / Тузувчилар: Мирзаев Т., Мусақулов А., Саримсоқов Б. – Тошкент: Шарқ, 2005. – Б. 242.

⁴⁴ Еремина В.И. Поэтический строй русской народной лирики. – Л.: Наука, 1978. – С. 184.

⁴⁵ Гулёр. – Б.154.

⁴⁶ Совет даври халқ кўшиқлари. / Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик / Нашрга тайёрловчилар: Алавия М., Рўзимбоев С. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1983. – Б. 291.

мукаммал намуналар устида тадқиқотлар олиб бориш кейинги вазифаларимиздандир.

ХУЛОСАЛАР

1. Халқимиз бадиий тафаккурининг ғоят қадимийлиги ва бадиҳагўйлик иқтидорининг бетакрорлигини кўрсатадиган фольклор жанрларидан бири Ёр-ёр маросим кўшиғи бўлиб, у туркий халқлар орасида кенг тарқалганлиги, дастлаб, фақат никоҳ тўйи маросими билан чамбарчас боғлиқ бўлганлиги, кейинчалик, ижро ўрнининг кенгайганлиги, никоҳ тўйининг турли урф-одатлари жараёнида куйланиб, бошқарувчи функцияни бажариши, чилдирма чалиб ижро этилишида маълум инончлар касб этиши, моҳиятида лирик мазмуннинг устуворлик қилиши, ҳамда “ёр-ёр” радифининг хар мисрага кўшилиши ўзига хос анъана ҳисобланади. Ёр-ёр кўшиқларида энг қадимги даврлардан токи халқимиз тарихининг турли даврларига оид тасаввурлар, турли диний қарашлар, воқеа-ҳодисалар ўз ифодасини топган.

2. Ўрта асрларнинг қомусий олими Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғотит турк” асарида кўплаб маросим кўшиқлари ва фольклорга оид кўплаб атамалар келтирилади. Бу қимматли манба фольклор жанрлари, жумладан ёр-ёрларни ўрганишда муҳим манба ҳисобланади. Хусусан, ёзма манбалардан Имом ал Бухорийнинг “Ал жомеъ ас-саҳиҳ” тўпламининг никоҳ китоби бўлимида, Навоий, Бобур, Қул Убайдий, Шайх Сулаймон Бухорий, Холис асарларида тилга олинади.

3. Ёр-ёр атама бўлиб, такрор сўзларнинг семантик усулда ясалиши саналади. Ёр-ёр жанри ўзига хос иккилик ва тўртлик шаклидаги шеър тузилишга эгадир. Иккилик ва тўртликлар мазмунида тугал фикр мавжуд бўлиб, баъзан бир неча мисралар бирикиб, бир мазмунни ифодалаб келади. Ёр-ёр атамасининг таркибидаги “ёр” лексемаси қадимги “қўшиқ”, “ашула” маъноларини англатувчи “ир”/“йир”/“жир” сўздан келиб чиққан бўлиб, кейинчалик, “чинка”, “чинга” деб ҳам аталиб келинган. Кўпгина тадқиқотчилар ўлимнинг ҳосилдорлик ва серфарзандликка таъсири ҳақидаги тасаввурлар никоҳ маросимида барқарор эканлигини айтишади. Шунга кўра, кўшиқ этимологияси ўлиб тирилувчи табиат культлари билан боғлиқ.

4. Ёр-ёр ижроси ўта мураккаб бўлиб, айтувчилар махсус тайёргарликка, тажрибага эга бўлган, маҳоратга эга, бадиҳагўй аёл ёки қиз томонидан айтилган. Улар тўйнинг кайфияти, қайси одат бажарилаётганига кўра жараёнга мос Ёр-ёрларни куйлашган. Халқ орасида, халқ тили билан айтганда, бахши характериға эга, кучли овоз ва диапазонга эга профессионал айтувчилар учраган. Ижрочиликни профессионал эгаллаган ижрочилар Ёр-ёр жанрининг тадрижий ривожини ва поэтик матнларининг сайқалланиб боришини таъминлаган. Ёр-ёрчи кўшиқда қўлланиладиган сўзларнинг мазмун-моҳиятига алоҳида эътибор бериши, вазиятга тез мослашиши, кучли бадиҳагўйлик, халқ лирикасиға хос сўз қўллаш санъатларини билиши, Ёр-ёрни ҳам ҳазин, ҳам қувноқ оҳангда акс эттира олиши, тўй урф-одатлари,

талаблари ҳақида тўла маълумотга эга бўлиши, тўйни бошқариши талаб этилади.

5. Ёр-ёр жанри республиканинг барча ҳудудларида кенг тарқалган. Бизнингча, Ёр-ёр кўшиқларини қуйидагича ҳудудларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ: 1. Қашқадарё – Сурхондарё ареал ҳудуди; 2. Самарқанд – Бухоро ареал ҳудуди; 3. Навоий – ареал ҳудуди; 4. Фарғона – Андижон ареал ҳудуди; 5. Наманган ареал ҳудуди; 6. Тошкент ареал ҳудуди; 7. Жиззах ареал ҳудуди; 8. Хоразм ареал ҳудуди ва бошқалар. Мамлакатимиз ҳудудида шаклланган ушбу ареаллар умумўзбек никоҳ тўйи учун муштарак жиҳатларга эга бўлишидан ташқари ҳар бир жойда тўйнинг ўтказилиш тартиби, ўзига хос урф-одатлар билан боғлиқлиги, ўзига хос ижро ўрни, ижро усулининг хилма хиллиги, ва ижронинг маълум бир тартибга риоя қилинишига кўра фарқланади. Бинобарин, ҳар бир ҳудудда яшовчи аҳолининг этник жиҳатдан турфа хиллиги ҳамда ўзаро маданий таъсир натижасида шаклланган.

6. Ёр-ёр жанри ўзбек, тожик, татар, уйғур, қозоқ, қирғиз, қорақалпоқ, туркман, азарбайжон ва бошқа туркий халқлар оғзаки ижодида мавжуд. Бу эса Ёр-ёрларни бир халқ доирасида, турли халқлар доирасида ўрганиш имконини беради. Бундан ташқари, лирик жанрларда кечинма, лирик қаҳрамон, мавзу, тасвир ҳамда ифода воситалари, лирик мотив, шеърий шаклга оид банд, вазн, қофия кабиларни таҳлил этиш ҳам ареал хусусиятларини белгилашда муҳим белгилардир. Туркий халқларнинг барчасида бирдек ижро этилиб келинаётган Ёр-ёрнинг ижро услуби ва ижро ўрни ўзбек Ёр-ёрларидан фарқ қилмайди. Улар ўзининг ижро усули, ҳаётий-маиший йўналганлиги, шеър тузилиши ва тарихий-генетик асосларига кўра муштарак хусусиятларга эга.

7. Ёр-ёрнинг алоҳида жанрий хусусиятлари сифатида қуйидагилар қайд этилди: Ёр-ёрлар қадимда йиғи айтимлари бўлганлиги; бир вақтнинг ўзида ҳам йиғи, ҳам кўтаринки руҳда қуйланиши; махсус малакали ижрочиларига эгаллиги; куёв-келин тарафқашлари тортишуви тариқасида айтилиши; структурасининг бошлама, асосий қисм ва хотимасида маълум бир мантикий изчиллик мавжудлиги, ижро тартиби бўлганлиги, тўй жараёнидаги урф-одат талабидан келиб чиқиб, жараён мазмунига мос Ёр-ёрлар қуйланганлиги; вариантликнинг ўзига хослиги; маросимда аниқ ижро ўрнига эгаллиги, муסיқага муносабатининг ўзига хослиги, ўттиздан ортиқ йўлларда ижро этилиши; бир шеърий матннинг бир неча усулларда қуйланишини кўриш мумкин.

8. Ёр-ёр таснифида турли ҳудудлардаги вариантларни солиштириш, матнларни таҳлил қилиш, мавзуси доирасида ва маросимнинг турли урф-одатлар билан боғлиқлигини ўрганиш жараёнидаги кузатишларга асосланиб, қуйидагича тасниф этиш мумкин: ижро ўрнига кўра; поэтик структураси, оҳанг йўлига кўра: воқеабанд байтлар ва воқеабанд бўлмаган байтлар; ижро формаси, композициясига кўра: якка, жамоа; ҳудудий жиҳатдан; иштирокчиларига кўра: аёллар, эрлар; мавзу ва мазмуни жиҳатидан; турли урф-одатлар билан боғлиқлигига кўра; муסיкий табиати ва ижро усулига

кўра; образлар силсиласига кўра; чолғуга муносабатига кўра; ва ҳ.к.

9. Ёр-ёрларда бадий такрорлар билан бирга ёр-ёр радифи ва нақаротлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ёр-ёрларда келаётган такрор сўз илгари сурилаётган мазмунни очиб бериш баробарида оҳанг ва куйнинг яхлитлигини таъминлаб беради. Мисралардаги такрорлар ушбу матнда ифодаланётган маъно ва фикрни таъкидлашга хизмат қилади, уларни кучайтиради, кечинма ва туйғуларни чуқурроқ акс эттиради. Ёр-ёрларнинг ўзигагина хос бўлган маълум товуш (“ҳа-ё”, “оҳо”) ва сўзлар ҳам борки уларни ноанъанавий нақаротлар сифатида қабул қилиш лозим.

10. Ёр-ёрларда кўплаб анъанавий образлар билан бирга маросим иштирокчилари ва табиатдаги жонли ва жонсиз предметларнинг тимсоллари акс этган образлар ҳам учрайди. Тўй кўшиқларида ҳар бир образни идеаллаштириш аломати бор. Поэтик жиҳатдан келинчак лола, қизил гул (куёв оқ гулга), ўн тўрт кунлик ой, тўлин ой, қизил ипак, олтин каби бадий аниқловчи тимсоллар билан ифодаланади. Ёр-ёрдаги лирик қаҳрамон (куёв ва келин) бош ғояни, барча тимсол ва образларни ўзида мужассамлаштирган махсус марказ ҳисобланади. Барча воқеа-ҳодиса ва кечинмалар ривожи унда синтезлашади. Ёр-ёр матнларидаги ҳаёт лавҳаларини янада ёрқинроқ ифодалаш учун кўплаб рамзий тимсоллар билан бирга, бадий санъатнинг энг йирик йўналиши бўлган маънавий санъатлар – ташбих, ўхшатиш санъати, синекдоха, истиора, муболаға, ташхис, тазод, талмеҳ кабилар орқали тарихий шахслар ва айни пайтдаги тўй эгалари исмлари ва тўй жараёнидаги урф-одатлар ҳам тилга олинади.

11. Маросим билан боғлиқ бу жанр турли урф-одатлар ва қадимий эътиқодлар асосида шаклланган рамзий ритуаллар негизида келиб чиққан. Шунинг учун ҳам мазкур жанр фольклоршуносликда маросим кўшиғи, этнографияда урф-одат, мусиқашуносликда эса халқ мусиқасининг ажойиб қадимий намуналаридан бири сифатида таҳлил этилади. Бугунги кунда бу каби жанрларни ўрганиш, урф-одатларимиз ва миллий қадриятларимизни яхшироқ билишга, фольклор намуналарини бугунги кунда яшаш қонуниятларини ва ареал хусусиятларини ўрганишга замин ҳозирлайди. Ареал хусусиятларини ўрганиш эса жанрнинг моҳиятини англашга ҳамда умумўзбек фольклори намунаси сифатида тадқиқ этишга ёрдам беради.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.02 AT THE INSTITUTE OF UZBEK LANGUAGE,
LITERATURE AND FOLKLORE**

INSTITUTE OF UZBEK LANGUAGE, LITERATURE AND FOLKLORE

ABDIRAKHMANOVA FERUZA ESHKABILOVNA

GENRE FEATURES AND ARTISTRY OF RITUAL SONGS YOR-YOR

10.00.08 – Folklore

**DISSERTATION ABSTRACT OF DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) ON
PHILOLOGICAL SCIENCES**

Tashkent– 2022

The theme of dissertation for the degree of the doctor of philosophy (PhD) was registered at the Higher Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan with the number B2020.1.PhD/Fil1189

The dissertation was carried out at the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore.

The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, English, Russian (resume) on the website of www.tai.uz and the information and educational portal "Ziyonet" www.ziyonet.uz.

Scientific supervisor:

Eshankulov Jabbor Salievich,
doctor of philological sciences, professor

Official opponents:

Jumanazarov Umrzok Abdurazzokovich,
doctor of philological sciences, professor

Rozieva Mohichehra Yakubovna,
doctor of philosophy (PhD) in philological sciences,
docent

Leading organization:

Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi

The defense of dissertation will be held on « ____ » _____ 2022 at _____ at the session of Scientific Council DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 on award scientific degrees at the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Uzbekistan Academy of Sciences (Address: 100060, Tashkent, Shakhrisabz street, 5. Tel: (99871) 233-36-50; fax: (99871) 233-71-44; e-mail: uztafi@academy.uz.)

The dissertation available in the Main Library of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (registered by the number ____). Address: 100100, Tashkent, Ziyolilar street, 13. Tel.: (99871) 262-74-58.

The abstract of the dissertation was distributed on " ____ " _____ 2022.
(Register protocol on " ____ " _____ 2022).

U. Khamdamov

Chairman of the Scientific Council
awarding scientific degrees,
Doctor of Philological Sciences, professor

L. Khudaikulova

Secretary of the Scientific Council
awarding scientific degrees
Candidate of philological sciences

Sh. Turdimov

Deputy chairman of the academic seminar
under the scientific council
awarding scientific degrees,
Doctor of Philological Sciences, professor

INTRODUCTION (Abstract of the dissertation of Doctor of Philosophy PhD)

Relevance and necessity of the dissertation topic. Researching the composition of genres and poetics of folk lyrics, especially the development of each country's own national singing art, and studying their historical foundations and procedural laws, are of particular importance in world folklore studies. The study of ritual folklore works, which occupy an important place in the system of rich spiritual values and are part of the performing arts of intangible cultural heritage based on such important theoretical concepts of world folklore, allows us to draw new conclusions about the place in the genesis, artistic evolution and spiritual and cultural development of the folklore.

In the folklore of the world, great attention is paid to the folklore of the wedding ceremony. A comprehensive study of the wedding process has been the focus of attention of literary scholars, linguists, folklorists and ethnologists. In this regard, several studies have been carried out by world scientists on the study of each region separately. It should be mentioned specifically that among them a large group of Russian folklorists started mapping wedding folklore.

After the independence of our country, the study of ritual folklore, which represents the national identity of our people, and the specific aspects of the composition of these folklore genres, their historical-genetic foundations, historical-progressive development, structural-semantic features and artistry of ritual songs, became one of the current scientific directions in Uzbek folklore. This shows the need to consistently study the artistic evolution of the Yor-Yor song genre, which is inextricably linked with rituals. In particular, the study of the place of yor-yor in Turkic folklore, its historical roots, typology and poetics in comparison with the works of other nations plays a vital role not only in the studies of folklore but also in educating the new generation in the spirit of national and universal values. "...It is well known to all of us that the priceless masterpieces of culture created by mankind are first of all manifested in the folklore art of any nation. ... These immortal works of world cultural heritage show us that humanity has the same genealogy, historical roots, and noble ideals, and therefore, the aspirations of the representatives of different nations and peoples towards the future are common."¹ The artistic text of Uzbek folk songs, including ritual songs, interprets the history and aspirations which have been formed over the centuries since the beginning of mankind. Therefore, in today's age of technology, more study, research and promotion of ritual songs, mainly related to wedding ceremonies, is very important.

The research of this dissertation serves to a certain extent in the implementation of the tasks defined in the resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan; No. PF-5850 dated October 21, 2019 "On measures to fundamentally increase the prestige and status of the Uzbek language as a state language", No. PF-6000 dated May 26, 2020 "On measures to further increase the

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро бахшичилик санъати фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // Халқ сўзи. – Тошкент, 2019 йил, 7 апрель. – № 68.

role and influence of culture and art in the life of society", No. PQ-3271 dated September 13, 2017 "On the program of comprehensive measures to develop the system of publication and distribution of book products, to increase and promote the culture of book reading", No. PQ-2995 dated May 24, 2017 "On measures to further improve the system of preservation, research and promotion of ancient written sources", decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 222 dated October 7, 2010 "On approval of the state program for the protection, preservation, promotion and use of intangible cultural heritage objects in 2010-2020", No. PQ-4320 dated May 14, 2019 "On measures to further develop the art of bakhshichilik", No. 139 dated March 11, 2020 "On measures to further increase the effectiveness of fundamental and applied research on the Uzbek language and literature" and other regulatory legal documents related to this field.

The accordance of research with the priorities of the development of science and technology of the Republic. The dissertation work was conducted in accordance with the priorities of the development of science and technology of the republic I. "Formation of the system of innovative ideas in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of the informational society and the democratic state and ways of their implementation".

The extent of study of the problem. Uzbek folk songs have attracted the attention of researchers since ancient times. The composition, poetics, genre nature, semantics, and theoretical foundations of folk lyrics have been deeply analyzed in Russian folklore studies by scientists such as N.P. Kolpakova, G.M. Akimova, V.I. Eremina, and S.G. Lazutin.²

In folklore studies of Turkic nations, scholars such as M.Avezov, M.Gabdullin, S.Sayfullin³ and others studied the genre structure, classification of songs, and poetics of folk ritual songs. In recent years, in the folklore studies of the Turkic peoples, a number of new studies have been carried out on the national identity of the folk songs, the classification of the composition of the genres, and the artistic features. In particular, in the works of R.S.Sulaymanov, K.N.Gafiullina, A.I.Naeva, M.A.Dzhankezoza, E.N.Kvilenkova, M.A.Sakhavatova, K.R.Idrisova⁴ the principles of formation of the folk lyric genre system, the national identity of singing, the expression of people's lifestyle and worldview in songs, the

²Колпакова Н.П. Русская народная бытовая песня. – М.: Наука, 1962. – 284 с.; Акимова Г.А. О поэтической природе народной лирической песни. – Саратов, 1966. – 172 с.; Еремина В.И. Поэтический строй русской народной лирики. – Л.: Наука, 1978. 184 с.; Лазутин, С.Г. Поэтика русского фольклора. – М.: Высшая школа, 1981. – 221 с.

³Әуезов М. Шығармалары. Т.ХІ. – Алматы, 1969. – Б.430; Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы: Мәктеп, 1958. – Б.318-320; Сәкен Сейфуллин. Шығармалары (Сочинения), Т. 1-6, Алма-Ата, 1960-1964;

⁴ Сулейманов Р.С. Башкирская народная песня (проблема жанровой системы): Автореф. дисс. док. искусствоведения. – СПб., 2005. – 71 с.; Гафиуллина К.Н. Национально-мифологические основы поэтики татарской народной песни: Автореф. дисс. ... филол. наук. – Казан, 2005. – 26 с.; Наева А.И. Алтайский обрядовый фольклор: специфика жанра: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Улан-Удэ, 2010. – 30 с.; Джанкезова М.А. Карачаево-балкарские историко-героические песни: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Черкеск, 2011. – 22 с.; Квиленкова Е.Н. Гагаузский песенный фольклор – грамматика жизни. – Кишинев, 2011. – 22 с.; Сахаватова М.А. Система жанров и поэтика кумыкской народной необрядовой лирики: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Махачкала, 2013. – 26 с.; Идрисова К.Р. Поэтика татарских баитов: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Казан, 2013. – 26 с.

linguopoetic nature of artistic images and the mythological foundations of the series of images were discussed.

In Uzbek folklore, scientists such as H.Zarifov, M.Alaviya, K.Ochilov, J.Qabulniyozov, S.Ro'zimboev, F.Karomatov, K.Olimboeva, H.Razzokov, B.Sarimsokov, A.Musakulov, M.Joraev, A.Sharopov, M.Yaqubbekova, Sh.Turdimov, J.Eshonkulov, D.O'raeva, R.Nosirov, L.Khudaykulova, O.Ismonova, N.Sabirova, Sh.Imomnazarova⁵. expressed important opinions about the recording, publication and scientific study of folk songs, as well as they wrote about the genesis, historical stages, poetics, the nature of symbolic images and expressions used in songs and their specific aspects. Due to their effective activities, many rare examples of Yor-yor songs were published in the multi-volume collection called "Uzbek folk art"⁶ and a number of other collections.⁷

The connection of the research with the research plans of the scientific-research institution where the dissertation was completed. The research was

⁵ Ozbek folklori. Birinci ktav / Tuzuvci: H.Zarif. – Taşkent: OzSSR Oquv-Pednaşr, 1939. – Б. 299; Алавия М. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – 224 б.; Очилов К. Мехнат кўшиқлари бадийяти. – Қарши: Насаф, 2006. – 122 б.; Хоразм халқ кўшиқлари (тўплаб, нашрга тайёрловчи Ж. Қобулнийёзов) – Ўзакадемнашр, Тошкент, 1965; Рўзимбоев С. Халқ кўшиқларида параллелизмларни юзага келтирувчи манбалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, – 1972. – №1. – Б.81-84; Кароматов Ф., Олимбоева К. Ўзбек халқ кўшиқлари. – Тошкент: Ўздавнашр, 1956. – 144 б.; Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. Ўзбек халқ ижоди. Тўпловчи ва сўнгсўз муаллифи: Раззоқов Х. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1967. – 249 б.; Саримсоқов Б. Мотам ёр-ёрлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1983. – №5. – Б. 29-33; Шу муаллиф. Ўзбек фольклори очерклари. Уч томлик. Биринчи том. – Тошкент: Фан, 1988. – 288 б.; Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Тошкент, Фан. 2010. – 308 б.; Жўраев М., Худайкулова Л. Ёр-ёрлар. Икки кўнгил бир бўлсин. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги НМИУ, 2016. – 264 б.; Шаропов А. Оламлар ичра оламлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978; Ёқуббекова М. Ўзбек халқ кўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2005; Турдимов Ш. Халқ кўшиқларида рамз. – Тошкент: Фан, 2020. – 192 б. Эшонкулов Ж. Кўшиқ ва унинг таснифи масалалари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. – №3. – Б.27-35; Ўраева Д.С. Ўзбек халқ лирик кўшиқларида параллелизмларнинг характери ва бадий-композицион вазифалари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1993; Носиров Р. Халқ кўшиқлари композицияси. – Тошкент: Фан, 2006. – 181 б.; Исмонова О. Ўзбек тўй маросим фольклорида “келин салом” жанри (генезиси, ўзига хос хусусиятлари ва поэтикаси): Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1999; Сабирова Н. Хоразм халқ лирик кўшиқларида поэтик рамзлар тизими ва уларнинг бадий-эстетик вазифалари: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – 55 б.; Имомназарова Ш. Ўзбек фольклорида ўлан жанри (ўзига хос хусусиятлар, генезиси ва бадийяти): Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2018.

⁶ Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. Ўзбек халқ ижоди. Тўпловчи ва сўнгсўз муаллифи: Раззоқов Х. – Тошкент: Ғ.Ғулом Адабиёт ва санъат, 1967. – 249 б.; Оқ олма қизил олма. Ўзбек халқ кўшиқлари. / Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. / Тўпловчи: М.Алавия. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 231 б.; Совет даври халқ кўшиқлари / Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. / Нашрга тайёрловчилар: Алавия М., Рўзимбоев С. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983 й. – 296 б;

⁷ Хоразм халқ кўшиқларидан намуналар. Нашрга тайёрловчи: Қобулнийёзов Ж. – Тошкент, 1965; Халқ дурдоналари. Афғонистон ўзбеклари фольклоридан намуналар. / Ёзиб олувчи ва нашрга тайёрловчи: Файзулла Аймоқ. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – 232 б.; Бўзлардан учган ғазал-ей. Нашрга тайёрловчилар: Сафаров О., Ўраева Д. – Тошкент, 2005; Келиной кўшиқлари. Халқ кўшиқлари ва термалари. / Ёзиб олувчи ва нашрга тайёрловчи: Собиров О. – Тошкент: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981; Эшонкулов Ж. Асрларга тенгдош кўшиқлар (маросим кўшиқлари). – Тошкент, 1991 (ҳамк.); Очилов К. Қалдирғочни кўндирган кўшиқ. – Самарқанд: Зарафшон, 1992; Тафаккур чечаклари. Ўзбек халқ кўшиқлари. / Нашрга тайёрловчи: Обидова М. – Тошкент: Фан, 1992. – 52 б.; Остонаси тиллодан. (Тўй кўшиқлари). / Нашрга тайёрловчилар: Мусақулов А., Мирзаева М. – Тошкент: Фан, 1992. – 112; Алла айтай, жоним болам (халқ кўшиқлари). / Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи: Мардонова Г. – Тошкент: Чўлпон, 1996. – 68 б.; Ой олдида бир юлдуз. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. / Тўплаб, нашрга тайёрловчи, кириш сўзи ва изоҳлар муаллифи: Жўраев М. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. –160; Тўй муборак, Ёр-ёр. Тўй маросим кўшиқлари. / Тўплаб, нашрга тайёрловчи: Сафаров О. – Тошкент: Маънавият, 2000. 162; Ўзбегим “Ёр-ёр”лари. / Тўпловчи: Мирзаева С. – Андижон, 2009. – 110 б;

carried out within the framework of the fundamental scientific project OT-F1-76 "Preparation of 100 volumes of "Memorials of Uzbek folk art" for publication and issues of its textological study" (volumes 36-65), which is being implemented at the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.

The aim of the study is to identify the unique genre characteristics, historical-genetic basis and territorial specificity of Uzbek folk yor-yor and to scientifically research the state of art and the tradition of performing yor-yor in the historical-folkloric process.

The tasks of the research:

To determine the artistic expression of songs in traditions by identifying the historical-ethnographic foundations of yor-yor songs and their vital and domestic function in the ritual folklore system;

To study the recording and publication of Yor-yor songs and to reveal their historical roots;

To study of local characteristics of the performance of yor-yor songs;

To analysis of the typological commonality and uniqueness of Yor-yor songs in the folklore of Turkic peoples;

To determine the essence of the term yor-yor, the specific characteristics of the genre and its place in the system of ritual folklore;

To research the historical basis of traditional motifs, symbolic images and symbols in yor-yor songs.

As the object of research materials of the Folklore Archive of the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan and folklore materials stored in the archive of poets and writers of the State Literature Museum named after Alisher Navoi of the Academy of Sciences of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan as well as "Field records" collected during the folklore expeditions of the researcher in Jizzakh and Kashkadarya regions during 2019-2021 were selected.

The subject of the research is genre characteristics, historical-genetic foundations, regional identity and poetics of Yor-yor, which show the uniqueness of the poetic thinking of our people.

The methods of research. Comparative-historical, comparative-typological, structural analysis, ethno-folkloristic, classification, textual analysis methods were used to indicate the importance of the research topic.

The scientific novelty of the research is:

It has been shown that the etymological basis of the term Yor-yor is used in the ancient Turkic language as "ir", "yir", "jir" in the sense of "song" and its origin is related to the cults of nature that die and come back to life, its gradual development which has common aspects with the poetic thinking and artistic-aesthetic traditions of the Turkic peoples.

Yor-yor's close connection with the magic of words and the wedding songs sung during the circumcision wedding and marriage ceremonies, songs related to death of a person, songs for the girl or a boy who died before the wedding and their

place in the Uzbek folklore and the singing of yor-yor in more than thirty ways are shown in this research work;

It has been proven that The later expansion of the role of yor-yors in the performance is reflected in the fact that they moved to other ceremonies of family and household ceremonies, particularly to ceremonies such as circumcision wedding, that differ from each other according to the content and singing yor yor in live performance, adapting to the wedding process, is a factor in the emergence of new options as it is manifested in the renewal of wedding owners and wedding tools. In this dissertation, the following conceptions are discussed: the connection of the leading motifs, image system, art and artistic construction issues in Yor-Yor examples, with genre characteristics; ancient beliefs related to bridal curtain, amulets, fire, incense, knives, gold and hair, which are important in the formation of poetic models that are the basis for the creation of yor-yor songs; the role and functions of archaic myths identified through games such as racing, kopkari, dog, cock, ram fighting, "Oltin qoboq otish", the texts of which contain traces of various myths.

Practical results of the research:

As a result of gathering the sources related to the recording, collection, publication and scientific research of Uzbek Yor-Yor songs into a single system, the necessary scientific facts and information to create the history of Uzbek folk lyrics have been summarized;

The yor-yor performance has preserved its lively oral tradition and has been found to have a unique place not only in weddings, but also in other ceremonial wedding and mourning folklore;

Genre and regional specificity of Uzbek yor-yor, areal differentiation, issues of classification, aspects different from other ritual songs, typology with national traditions, historical-genetic roots and the meaning of the term Yor-yor are explained;

Analyzing the yor-yor songs that have been recorded and stored so far, from the point of view of the textology, a base of texts was created for the 100-volume "Monuments of Uzbek folk art" based on the most artistically perfect examples;

Attention is paid to the issues related to the correct interpretation of the areal characteristics of Yor-yors and their correct use in the performance processes of wedding folklore and folklore-ethnographic communities.

The reliability of the research results is determined by the facts that the factual materials included in the analysis are researched on the basis of primary theoretical sources and reliable publications, the conclusions drawn as a result of the research are based on the method of comparative-historical analysis, the accuracy of the scientific problem to be solved and relying on important scientific sources of world folklore in revealing the genesis, genre and regional features, classification and poetics of Yor-yor.

Scientific and practical significance of the results of the research. The theoretical generalizations and conclusions of the scientific significance of the research results serve to further expand the scientific concepts related to the history of formation and artistic evolution of the genre system of Uzbek folklore. Also, it

serves as an important source for the fundamental research of the specificity, historical-genetic foundations and poetics of Yor-yor in the ritual folklore of the Turkic peoples.

The practical significance of the research results is that the scientific views on the genre nature and regional specificity of Uzbek Yor-yor songs can be used in the teaching of folk art and ethnography in higher educational institutions, in the improvement of textbooks and training manuals, as well as in the interpretation of Yor-yor from the point of view of region as an intangible cultural heritage.

Implementation of research results. Based on the scientific-theoretical conclusions and results obtained in the process of researching the specific characteristics, historical-genetic foundations, territorial specificity, areal differentiation, classification and poetics of the Yor-yor genre in Uzbek folklore:

the materials and scientific-theoretical views on the facts that the wedding yor-yors sung during the wedding ceremony and the mourning yor-yors sung to the girl or boy who died without seeing a sign during the funeral ceremony are part of the Uzbek ceremonial folklore and that the yor-yor is sung in more than thirty performance ways, the place of performance later expanded, that is, it moved to other family-household rituals, in particular, to rituals such as "cradle wedding", "circumcision wedding", and they differ from each other in terms of content, singing adapted to the wedding process in live performance, were used in the fundamental project OT-F1-76 "Memorials of Uzbek folk art" 100 volumes, carried out at the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the Republic of Uzbekistan, on the topic "Problems of textual study and preparation of 100 volumes" F1-FA.2012-1-8 (Reference No. 3/1255-658 of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan dated March 24, 2022). As a result, several aims such as the preparation of scientific comments on the volumes (volumes 36-65) called Uzbek folk songs in the content of "Preparation of 100 volumes of "Monuments of Uzbek folk art" for publication and issues of its textological study", the sorting the texts of Yor-yor songs, the compiling various versions and artistically the creation of a base of texts based on perfect examples of yor-yor were achieved;

the scientific-theoretical views on the etymological basis of the term yor-yor that is used in the ancient Turkic language as "ir", "yir", "jir" in the sense of "song" and its origin related to the cults of nature that die and come back to life were applied in the practical project P3-20170920167 "Creating and preparing for publication the electronic catalog of lithographic works stored in the State Literary Museum named after Alisher Navoi" carried out at the State Literature Museum named after Alisher Navoi (Reference No. 3/1255-658 of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan dated March 24, 2022). As a result, it was found that manuscripts and lithographs written before the beginning of the 19 th century contain valuable information about yor-yor samples;

scientific views on the role of yor-yor songs in family and household rituals, genesis, regional and genre characteristics, connection with customs and traditions, the relationship between the leading motives, system of images, art and artistic construction of yor-yor songs with genre features, ancient beliefs related to

fireflies, amulets, fire, incense, knives, gold and hair, which are considered a means of protection in the formation of poetic models, which are the basis for the emergence of yor-yors, the presence of traces of various myths in their texts, were utilized in the preparation of broadcasts such as "Taqqimot", "Etno", "Mahzan", "Xayrli tong", "Hamma uchun" programs on the TV channel "O'zbekiston tarixi", as well as broadcasts, scenarios of the radio stations "O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi" and "Yoshlar" (References No. 02-10-519 dated April 7, 2021, No. 02-30-1202 dated July 29, 2022 and No. 02-31-1530 dated September 19, 2022 of the National Broadcasting Company of Uzbekistan). As a result, TV viewers and radio fans got new information about the Uzbek people's Yor-yors.

Approbation of the results of the research. Dissertation results were approved at 14 scientific-practical conferences, including 5 international and 9 national conferences.

Publication of the results of the research. 22 scientific articles on the dissertation were published, 8 of which were published in scientific publications recommended to publish the main scientific results of doctoral dissertations by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, 6 of them were published in republican and 2 of them in foreign journals.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion and a list of used literature, the total volume of which is 160 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part of the study explains the relevance and necessity of the selected topic, describes the goals and objectives, object and subject of research and its compliance with the priorities of science and technology in the country, reveals the scientific novelty and practical results of the research and the scientific and practical significance of the obtained results. The study also provides information on the application of research results in practice and the structure of published works and dissertations.

In the first chapter of the dissertation entitled "**Study of Yor-yor songs and its areal features**", the scientific study of yor-yor songs, their historical-genetic foundations, regional specificity and the status of the tradition of the performing yor-yor in the historical-folkloric process are researched. The first part of the first chapter is called "**Scientific study of Yor-yor**".

It is known that in the work "Devonu lug'otit turk" by the medieval encyclopedist Mahmud Koshgari, there are many ritual songs and many terms related to folklore.⁸ This valuable source is important in the study of folklore genres, including yor-yors. As we know, it is a well-known fact that matchmaking is considered to be the first ceremony that begins the celebrations of marriage ceremonies studied by our scientists. The first information about matchmaking was

⁸М.Кошғарий. Девону луғотит турк. Уч жилдлик. I жилд / Таржимон: С.Муталлибов. Нашрга тайёрловчилар: А.Рустамов, Ҳ.Болтабоев. – Тошкент: Muntoz so'z, 2016. – Б. 172.

found in the inscriptions of Orhun-Enasoy of the VII-VIII centuries, in the inscription of the great statesman Tunyuquq (VII century), as well as in the inscription of Irq in the sense of "sab" - "so'z", "sabchi" - "xabarchi".⁹ The famous linguist of the Middle Ages, M. Koshgariy explained that "a matchmaker is a messenger between the bride and the groom".¹⁰ From this, it can be assumed that the people who are messengers also informed the future bride and groom about their wishes, descriptions, and expressions".

Yor-yor songs can be found in written literature, especially in the works of Alisher Navoi and Zahiruddin Babur, who were great poets and statesmen. Both of them mentioned about the folk songs sung at the wedding ceremony in their works. Influenced by folk songs, the poet and ruler Qul Ubaydi¹¹ and the poet under the pseudonym Kholis also wrote beautiful yor-yor songs.¹² The scholar and poet Sheikh Suleiman Bukhari wrote a work entitled "Lugati of Chigatai and Turki Osmani" which contains examples of many folk traditions and folk songs¹³.

The studies of yor-yors in a broad sense by folklorists H. Zarifov, M. Alaviya, B. Sarimsakov and other scientists are believed to be valuable as the first scientific interpretations.

The scholar M. Alaviya, who researches Uzbek folk ritual songs, mentioned about the existence of yor-yor songs in Navoi's work under the name "chinga", the style of performance and performers. While H. Razzokov collecting Ferghana yor-yors noted that the role of their performance was expanded, B. Sarimsakov's article about mourning yor-yors performed in Bukhara and Ferghana is significant. A.Musaqulov, Sh.Turdimov, M.Yakubbekova, D.Oraeva and others studied the poetics of yor-yor songs and O.Ismonova, S.Davlatov and Sh.Barotova¹⁴ researched some genre specificities and local features of these songs.

Yor-yor is a term that refers to the semantic construction of repeated words. The yor-yor genre has its own two and quadruple poem structure. Yor-yor was existed in oral works of not only Uzbek, but also Tajik, Tatar, Uyghur, Kazakh,

⁹ Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Тошкент: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – Б.89.

¹⁰ Девону луготит турк. Уч жилдлик. I жилд / Таржимон: Муталибов С. Нашрга тайёрловчилар: Рустамов А., Болтабоев Ҳ. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2016. – Б. 168-169.

¹¹ Сафаров О. Фольклор – бебаҳо хазина. Сайланма. – Тошкент: Муҳаррир, 2010. – Б.139.

¹² Қаранг: Сафаров О. Фольклор – бебаҳо хазина. Сайланма. – Тошкент: Муҳаррир, 2010. – Б. 139; Холис. Ёр-ёр Биби Фотимаи Захро. – Тошкент, 1913. Тошбосма. ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти. Фольклор архиви. Инв.№ 2010. – 46 б. Айтувчи: Мулло Мирзо Аҳмад бин Мирзокарим Соҳиб. (Архив ҳужжатида шундай дейилган).

¹³ ЎзР ФА Шарқшунослик институти. Қўлғезмалар фонди. Шайх Сулаймон Бухорий. Луғати чигатойи ва турки усмоний. Инв. № 9488. – Б. 203.

¹⁴ Алавия М. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – Б.184-194; Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. / Ўзбек халқ ижоди. / Тўпловчи ва сўнгсўз муаллифи: Раззоқов Ҳ. – Тошкент: Ғ.Ғулом Адабиёт ва санъат, 1967. – 249 б; Саримсоқов Б. Ўзбек фольклори очерклари. Уч томлик. Биринчи том. Тошкент: Фан, 1988. – 288 б; Саримсоқов Б. Мотам ёр-ёрлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 1983. – №5. – Б.29-33; Турдимов Ш. Халқ кўшиқларида рамз. – Тошкент: Фан, 2020. – 192 б.; Баратова Ш. Ўзбек халқ “Ёр-ёр”ларининг жанр хусусиятлари // Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент, 1998. – № 2. Б.46-48; Исмонова О. Фарғона водийси ўзбек тўй маросим фольклорида “Ёр-ёр” жанрининг ижро ўрни // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. – № 4. – Б.68-71; Эшонкулов Ж. Кўшиқ ва унинг таснифи масалалари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012. – № 3. – Б.27-35; Жўраев М., Худайқулова Л. “Ёр-ёр”лар. Икки кўнгил бир бўлсин – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 264 б; Давлатов С. Қашқадарё воҳаси ўзбек тўй маросимлари фольклори: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1996. – Б. 125-130.

Kyrgyz, Karakalpak, Turkmen and other Turkic nations. Regarding the origin of the term, the folklorist scientist M. Joraev says that the word "yor" in the term of Yor-yor is derived from the word "ir"/"yir"/"jir" meaning "song" in the ancient Turkic language, as well as in modern Turkic languages such as Hakas, Tuva, Shor, Komik, Kazakh.¹⁵ In this regard, agreeing with the opinions of teacher M. Joraev, the following can be added. Many researchers say that perceptions of the effect of death on fertility are stable in the marriage ceremony. In particular, J. Eshonkulov says: "... all aspects of family rituals are revealed by studying seasonal rituals."¹⁶ Accordingly, the etymology of the song is related to cults of the dead and resurrected nature. According to ancient imaginations, this can be seen in the views related to the representation of the existence of "self" and "other" layers of the world, the symbolic death of the representative of the "maiden world" and her "resurrection" in the "bride's world", that is, in the "other world" – the bridegroom's house¹⁷. Of course, these ceremonies had different rituals and sayings. It uses words like "ir", "yir", "jir" meaning song.

As inter-genre relationships are observed between folklore works, similarity is clearly felt in the artistry and structure of Olan and Yor-yor songs. Therefore, there are opinions that their origin is related to each other. As all genres in folklore go back to ritual folklore, Olan and Yor-yor have the same origin, only in the process of historical development they discovered special genre features. Olans are intended for singing. The image system also comes from this. Yor-yor is not only a song of singing but the system of images in it is also unique. In the song, the melody is the leader, but it follows the content. Calling the yor-yor as olan, olang in some regions is also a local-territorial phenomenon. In all the regions of our country olan is not sung but yor-yor is constantly sung.

When comparing Olan and Yor-yors, the following differences are noticeable: first of all, the main difference between the two genres is that the boys are on one side and the girls on the other side which has the character of a complete debate, which is very rare in yor-yor. In Olan, sharp words and phrases are chosen because the goal is to win¹⁸. The second difference is that in the content of the olan, there are few sufferings such as grief, grief, emigration, and separation, and the performer has freedom and the ability to express his heart. A third difference appears in its texts. While imagery is used a lot in yor-yor songs, it is not so much used in olans. For example: *Oldingga kelgan yigit ketolmaydi, Sizlarda biror hikmat bor ekan-da.*¹⁹ In this case, everyone can understand that the girl is beautiful, sweet and graceful, even without different means of description. In yor-yors, praise and wishes are often the priority. Fourthly, everyone can sing yor-yor, just as there are olan singers who beat others with sharp words.

¹⁵ Жўраев М., Худайқулова Л. “Ёр-ёр”лар. Икки қўнгил бир бўлсин – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – Б.6. (Кейинги ўринларда: Ёр-ёрлар. Икки қўнгил бир бўлсин.)

¹⁶ Эшонкулов Ж. Эпос ва маросим // Миф ва бадий тафаккур. – Тошкент: Фан, 2019. – Б.61.

¹⁷ Султангареева Р.А. Башкирский свадебно-обрядовый фольклор. – Уфа, 1994. – С.29.

¹⁸ Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – Б. 166.

¹⁹ Оқ олма кизил олма. Ўзбек халқ қўшиқлари / Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик / Тўпловчи: Алавия М. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – Б. 167. (Кейинги ўринларда: Оқ олма, кизил олма.)

The second part is called "**Areal characteristics of Yor-yor songs**". Along with rituals and customs, wedding songs also vary regionally. Similarities and differences in traditions can be highly noticed in areas where different nationalities live together. Accordingly, yor-yors also have common features. Yor-yor genre is widespread in all regions of the republic. In our opinion, it is appropriate to study Yor-Yor songs dividing into the following regions: 1. Kashkadarya – Surkhandarya region; 2. Samarkand – Bukhara region; 3. Navoi – region; 4. Fergana – Andijan region; 5. Namangan territory; 6. Tashkent region; 7. Jizzakh region; 8. Khorezm region and others. When studying the yor-yor genre dividing into such regions, it is necessary to take into account some areal distribution. They look different even in the same region, because their dialect, toponym and tone may change.

In order to determine the regional specific aspects of the genre, some of the samples of some regions were discussed in terms of their different aspects. For example, although yor-yor is performed mainly by women in most places, in Ferghana Valley, Bukhara, Kashkadarya, Surkhandarya, Jizzakh and Zarafshan oasis, Yor-yor songs are also sung by young men on their way to the bride's house. In addition, in some regions, when a young man dies, his close friends sing mourning yor-yors.²⁰

M. Alaviya is absolutely right when she said, "There is a unique poetic system in the Khorezm yor-yor songs." Because Yor-yors, formed in accordance with the ancient musical traditions of Khorezm, is distinguished by its dialect, melody, style and, as the scientist says, its own poetic system. Yor-yor singing at Khorezm weddings is rare compared to other regions. In Khorezm, a series of songs mainly perform the function of Yor-yors. However, it should not be forgotten that Yor-yor is widespread in Khorezm, and absorbed the Khorezm dialect and melody have been performed for many years and have survived to this day. Forexample:

Go 'shagana tegidan, tovoq oling, yor-yor.

*Kelinbika tilidan, so'roq oling, yor-yor.*²¹

Yor-yor, which is sung at weddings in Khorezm, is divided into two parts, depending on the place of performance. The first one is in the "bed wedding" (now, in the "henna wedding", the bride is warned by singing words of advice, praise, life's difficulties, sweetness and sorrows) and the second performance is the next day when the groom is going back to his house and after customs and rituals are performed.

Yor-yor is considered "holy", "divine song" and it was sung only for the girl who is virgin. Even in the days when Islam began to spread widely, saying goodbye to the bride by playing a tambourine, singing songs, announcing the

²⁰ Айтувчи: Тўраева Сайёра Маматқуловна (17.04.1962)дан, Жиззах вилояти, Зомин тумани Ём кишлоғида (12.07.2021) диссертант томонидан ёзиб олинган.

²¹ Сабилова Н.Э. Хоразм халқ лирик қўшиқларида поэтик рамзлар тизими ва уларнинг бадиий-эстетик вазифалари: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – Б. 16.

wedding and rejoicing have come down to us through several hadiths and narrations.²²

Wedding songs have been studied a lot in the folklore of Turkic nations. In particular, in Kazakh folklore, genre of jar-jar along with the songs related to wedding ceremonies is researched by the scholars such as M.Avezov, S.Sayfullin, M.Gabdullin, A.Konratbaev and others.²³ M.Avezov, who specially studied wedding songs, commented on these ceremonial songs: "jar-jar, unlike other wedding songs, has a fixed form and text. It has its own tunes, that is, it alternates between sad and happy tunes. After the rituals are over, before the bride leaves, a jar-jar song is performed."²⁴ In conclusion, yor-yor is a very common wedding song, performed in Turkic nations and all regions of Uzbekistan.

The second chapter of the dissertation is entitled "**Genre characteristics and classification issues of Yor-yor songs**", and its first part is called "**Genre peculiarities of Yor-yor songs**". Scientist B. Sarimsakov, who classified the composition of genres of Uzbek folklore, divides folklore into ritual-related folklore genres and non ritual-related folklore genres²⁵. He offers to study ritual folklore himself in three parts: 1. Folklore of rituals related to word magic; 2. Folklore of rituals associated with the birth and growth of a person; 3. Folklore of the funeral ceremony related to the death of a person²⁶. According to this classification, the researched yor-yors belong to all three types of ritual folklore, and it can be included in the ritual folklore related to word magic according to its many functions. This can also be seen in the observations of Sh. Imomnazarova, a scientist who studied the genre of olan: "Badik" song, which is sung in order to drive away the evil forces imagined to have settled in the human body by means of the magical power of the word and thus to cure the disease and among these kind of songs that are sung when a girl and a boy start a family, the most popular are "yor-yor", "hoy-hoy olan" performed by many people when people go to the bride's house²⁷". So, yor-yor has its place in all three types of rituals in human life. Because it embodies the elements of word magic, it is also sung during mourning ceremonies and the beginning of a new life. Another genre feature of yor-yor is that it acquires the character of debate, which has been noted in several places above. In addition to being a national song, Yor-yor is also sung by highly skilled and eloquent yor-yor singers, as an argument between the relatives of bride and groom. In the course of various expeditions, many samples of the spoken form of yor-yor were also recorded. M. Alaviya, B. Sarimsakov, H. Razzokov, Sh.

²² Сабирова Н.Э. Хоразм халқ лирик қўшиқларида поэтик рамзлар тизими ва уларнинг бадиий-эстетик вазифалари: Филол. фан. бўйича фалсафа д-ри (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – Б. 16.

²³ Өуезов М. Эдебиет тарихы. – Алматы: Ғылым, 1991; Сәкен Сейфуллин Шығармалары (Сочинения), Т. 1-6, Алма-Ата, 1960-1964; Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиети. – Алматы: Мәктеп, 1958. – Б.318-320; Қонырәтбәев А. Қазақ фольклорының тарихы – Алматы: Ана тили. 1991. – 288;

²⁴ Өуезов М. Эдебиет тарихы. – Алматы: Ғылым, 1991. – Б. 34.

²⁵ Саримсоқов Б. Ўзбек фольклорининг жанрлар состави // Ўзбек фольклори очерклари. Уч томлик. 1-том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.67-68.

²⁶ Ўша манба. – Б. 69-70.

²⁷ Имомназарова Ш. Ўзбек фольклориди ўлан жанри. (ўзига хос хусусиятлар, генезиси ва бадиияти): Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2018. – Б.79-80.

Imomnazarova²⁸ also paid special attention to the yor-yor in the form of debate. It exists in other Turkic nations and is sung as an argument by relatives of the bride and groom in the Uyghur²⁹ and Kazakh³⁰ nations. Each genre of folklore works has its own structure based on a certain tradition. It can be seen that Yor-yor songs has a structure such as beginning, main part and conclusion, which is characteristic of folklore. Among the folk songs, this structure, observed only in the genres of olan, lapar, yor-yor, kelin-salam, is similar in all of them. They begin with beginnings such as calling the surrounding people, gathering, remembering the elders. Initial texts are always stable in yor-yors. In Yor-yor songs, together with the characteristics of collectiveness and traditionalism, variability is clearly demonstrated. For example:

*Chimildiqning ichidan chiqdi tutun, yor-yor,
Shu dunyoda bormikan bag'ri butun yor-yor,*

The first verse of this song begins in the Tashkent region with phrases such as "Chimildiqning ichidan"; in Fergana region with the phrase "Andijonda o't yoqsam, Farg'onada tutini"; In Kashkadarya and Surkhandarya with the phrase "To'yxonaning yoki koshonaning ichidan"; in other regions it begins with phrase like "Kuk masjidning ichidan". The rest of the verses will not change.

Yor-yor is performed in connection with many customs as part of wedding ceremonies. There was a certain order in their performance, and based on the requirements of the tradition of the wedding process and they were sung in accordance with the content of the process. Customs, traditions and rituals performed in his process are absorbed in the content of the yor-yor songs. Yor-yor songs are sung during the following stages of the wedding ceremony, according to the section of common areas:

In Fergana, on the wedding day, the groomsmen bring the groom to the girl's house, singing yor-yor:

*Hay-hay o'lan, jon o'lan, jonim fido, yor-yor,
Shu qiz bola ishqida bo'ldim ado, yor-yor³¹*

In a number of regions, including Fergana, Kashkadarya, and some regions of Surkhandarya, yor-yor is performed during combing the bride's hair with a small comb in her house. The woman who did the bride's hair had to know and sing the yor-yor³²:

*Sumbul kabi zulflari to'lg'onadi, yor-yor,
Tog'da bitgan loladek, hid beradi, yor-yor³³*

²⁸ Алавия М. Ўзбек халқ маросим кўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – Б.184-194; Саримсоқов Б. Ўзбек фольклори очерклари. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.199-202; Гулёр. Фарғона халқ кўшиқлари. Ўзбек халқ ижоди. Тўпловчи ва сўнгсўз муаллифи: Раззоқов Х. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1967. – 249 б. (Кейинги ўринларда: Гулёр); Имомназарова Ш. Ўзбек фольклорида ўлан жанри. (ўзига хос хусусиятлар, генезиси ва бадийяти): Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент, 2018. – Б.79.

²⁹ Боқиев О. Уйғур халқ лирик шеърляти. – Тошкент: Фан, 1978. – Б.106-108.

³⁰ Өуезов М. Өдебиет тарихы. – Алматы: Ғылым, 1991. – Б. 124.

³¹ Исмонова О. Фарғона водийси ўзбек тўй маросим фольклорида “Ёр-ёр” жанрининг ижро ўрни // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. – № 4. – Б.68-71.

³² Тошева Г. XX асрда Қашқадарё воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари: Тарих фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2002. – Б. 76.

³³ Оқ олма, қизил олма. – Б. 154.

Sung like that, usually, the bride's hair is oiled with fragrant flower oil (perfume) and braided. This is mentioned in the song:

*Archa sandiq ko'tarildi, uchdim onam, yor-yor,
Sinalmagan joylarga ketdim onam, yor-yor.
Qora uzun sochimni qirq o'rdilar, yor-yor,
Ota-onam uyidan, ko'chirdilar, yor-yor³⁴.*

Yor-yor began and continued in roughly this form since ancient times, and performed a managerial function in weddings. In fact, there are so many examples of yor-yor that one can give an example of the ones that are suitable for different processes of the wedding.

Another genre characteristic of the song is its connection with spirituality. Yor-yor performs the function of bringing tears to the bride and her relatives gathered around her. Customs related to the bride crying at wedding ceremonies are found in many yor-yor songs. The sadness in Yor-yor and the songs sung crying at wedding ceremonies can be found in several sources.

The songs sung crying at weddings were in the form of commemoration of the dead, joy of the heart, reminder of the transitory nature of the world and admonition. Navoi also notes the melancholic nature of yor-yors:

*Ayolg'ung necha yor-yor o'lgusi,
Mening yig'larim zor-zor o'lgusi.³⁵*

Here it can be said that yor-yor songs are not sung in some parts of Khorezm as in other regions. Rather, it was sung in a wailing tone, just like shamanic chants. The motif of weeping is present in Yor-yors of many Turkic nations, and at first it was also considered a song of mourning during the yor-yor ceremony, which performed the function of farewell in ancient times.

Based on the analysis of genre characteristics in the second part of this chapter, which is devoted to the "**Classification of Yor-yor songs**", and based on the comparison of variants in different regions and the analysis of texts, it can be concluded that they can be classified as follows: a) according to the place of execution; b) according to the poetic structure and tone: eventful verses and non-eventful verses; c) according to the performance form, composition: individual, team; g) regionally: Tashkent, Fergana – Andijan, Namangan, Jizzakh, Samarkand – Bukhara, Navoi, Kashkadarya – Surkhandarya, Khorezm, etc.; d) according to participants: women, men. (In addition to being sung by women and men, yor-yor is also sung by various relatives: These can be: mother, sister, daughter-in-law, friends, etc.); e) according to the connection with different customs in terms of the scope of the topic and content. This classification can be continued according to the musical nature and method of performance, to the attitude to the instrument, and the dance, etc. All folk songs have dance elements. Especially, the cheerful melodies of Tashkent, Fergana – Andijan yor-yor songs are danceable and make wedding ceremonies lively.

³⁴ ЎЗР ФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи шоир ва ёзувчилар архиви. О.Собиров архиви. Инв. № 44. 4-варак. (Кейинги ўринларда: Адабиёт музейи архиви)

³⁵ А.Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Ҳамса. Садди Искандарий. – Тошкент: Фан, 1993. – 20 томлик. 17-том. – Б. 452.

When yor-yor is classified according to the place of performance, it is also sung at "cradle wedding", "circumcision wedding" and "xotin oshi" ceremonies. This song, which was sung in the process of "farewell to the girl" at the marriage ceremony, moved to other weddings as a result of the expansion of the place of performance, and it is not clear from when it was performed in these ceremonies. Another feature of yor-yor songs, rather than a place of performance, is that it is sung during funeral ceremonies. According to the ancient beliefs of the people, they are songs aimed at appeasing the soul of a dead person and making his unfulfilled wish come true. This situation was identified and recorded by B. Sarimsakov for the first time in Uzbek folklore studies.³⁶ Later, the folklorist D. Uraeva analyzed the specific characteristics and poetics of the mourning yor-yor. Even now, in many regions, in particular, in Ferghana, Bukhara, Jizzakh, Khorezm, Surkhandarya and other regions, the singing of mourning songs for a girl or a boy who died prematurely has been preserved.

Uzbek folklore has recorded that yor-yor is sung in more than ten ways. Even in the current live performance, one can see the same poetic text being sung in several ways. Accordingly, due to the local characteristics of the song, the mood of the wedding, the connection of the wedding ceremony with various processes, and the skill of the performer, there are about thirty ways of performance.

The first part of the third chapter of the dissertation, known as "**Artistic Interpretation of Yor-yor Songs**", was named "Stylistic devices in Yor-yor songs". Spiritual devices, which are the biggest direction of stylistic devices, were also used a lot in the verses created by the minds of the people. Among them, in addition to tashbih - the art of simile, synecdoche, metaphor, exaggeration, diagnos, tazad, talmeh, attribution, we can mention the stylistic devices, such as tanosub, takrir. In Yor-yor texts, there are places where several stylistic devices are used at the same time. The bride must be not only sweet-spoken and eloquent in speech but she also adapts to a different household which of them are mentioned in yor-yor songs.

*Sahar vaqt sayr uchun guli bo'lsin, yor-yor,
Yotlarni el qilishga tili bo'lsin, yor-yor.*

And

*Oltinga monand qizlar, bo'lur doston, yor-yor,
Ularning dovrug'ini, tinglar jahon, yor-yor³⁷*

Comparing to gold is found in many folk songs. According to our scientists, the reason of the comparison of the bride to gold is that the peoples who lived in the Central Asian region in ancient times, used gold a lot and had the habit of burying the dead with gold objects. Gold also played an important role in the history of fetishes, as this metal was believed to have divine powers. Gold is also historically associated with the cult of the sun. V.Ya.Propp who studied the historical roots of Russian magical tales in fairy tales stated: "Golden color is the

³⁶ Саримсоков Б. Мотам ёр-ёрлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1983. – № 5. – Б. 29-33.

³⁷ЗЎФА. Инв. № 2245/1. Хусайнова Зубайданинг 1975 йил 26-майдан, 26-июнгача Наманган, Фарғона, Андижон ва Ўш областлари бўйича уюштирган фольклор экспедицияси давомида ёзиб олган фольклор материаллари. Экспедиция раҳбари: С.С. Касимов (Кундалик дафтар)

seal of another world". Therefore, according to its historical basis, comparing to gold in our example is a sign that the bride is a representative of another world, another clan or family.³⁸ The comparison of gold in the song is not only about the bride, but also about praising the bridegroom's house, such as "the threshold is made of gold", about wedding details such as "golden chest", "golden ring", "golden chain" and describing the groom as "golden lover" are also observed.

Retention of certain religious views is characteristic of all genres of traditional folklore. In particular, images related to ancient mythology and religions such as Zoroastrianism and Islam make up separate layers. In the song below, you can see a widely used form of stylistic devices that is *talmeh*. The ancient customs of the people are reflected in it, and the events of the wedding are clearly shown:

Qo'sha-qo'sha Qur'onxon, o'g'ling bo'lgay, yor-yor,
*Oltin qoboq otilgan, to'ying bo'lgay, yor-yor*³⁹

In these verses, along with expressing good wishes to people through joy and happiness, information is given about one of our ancient traditions. "According to historical and ethnographic sources, in the "spectacle" part of circumcision weddings, there was also a tradition of racing, *ko'pkari*, ram, dog, cock fighting, target shooting and "Oltin qoboq otish". To organize this game, they hung a hole coin on a tall tree branch. This coin, which serves as a target, is called a "oltin qoboq". The guests who came to circumcision wedding tried to shoot at the coin".⁴⁰ This ceremony is not only rich in wedding songs, but also various games, various forms of ethno-sports, and entertainment customs have been embodied since ancient times. Therefore, both men and women were counted as participants.

There is a sign of idealization of every image in wedding songs. In this, the reasons for the wedding, the wedding hall, the wedding party, the groom's house, and the qualities of the bride and groom are described in an exaggerated way:

To'yxonaning eshigi, guldan emish, yor-yor,
*Kelinoyning kiygani, durdan emish, yor-yor.*⁴¹

The lyrical hero (groom and bride) in *Yor-yor* is a special center that embodies the main idea, all symbols and images. All events and the development of experiences are synthesized in it. Another main genre characteristic of *yor-yor* songs is that they have poetic repetitions. Repetitions play an important role in the artistic system of *yor-yor* songs. A repeated word at the beginning, middle, or end of a line in a song, unlike a refrain, is closely related to the text, providing the integrity of the tone and melody while revealing the content. In this case, the repetitions are in two different forms, one of them is "yig'lama", which is connected to the text, and the next repetitions, such as "to'y seniki" and "uy seniki", also serve to emphasize. *Yor-yor* has its own specific sound ("ha-yo", "oho") and rhymes, which should be considered as non-traditional refrains.

³⁸ Жўраев М., Эшонқулов Ж. Фольклоршуносликка кириш. Тошкент, 2017. Ўқув қўлланма. – Б.161.

³⁹ Ёр-ёрлар. Икки кўнгил бир бўлсин. – Б.169.

⁴⁰ Ўша манба. – Б. 251

⁴¹ Ўша манба. – Б. 248.

Numbers and colors are also symbolic in yor-yor songs. “Yetti bukilib salom bermoq”, “yetti qavat ko'rpacha solmoq”, “ikki ko'zi xumori”, “ikki bulbul”, “ikki ko'ngul”, “o'n sakkiz yosh”, “o'n yetti yosh”, “sakkiz qizning sardori” are the most commonly used traditional numbers in Yor-yor. The white color that dominates the wedding ceremony has a place in the belief of the people in the meaning of joy, beauty, entering the future with purification. In Yor-yors, while comparing a girl with red and a boy with white, the girl's happy state, her longing, the yellowness of her color until she adapts to another house, and her internal emotions, mental state are expressed through words that mean black color (night, sadness, dark)

The second part of the third chapter is called "**Artistic Images in Yor-yor Songs**", and in this part, an attempt was made to explain the meaning of images and symbols in Yor-yor. Traditionalism and ethnographic characteristics are combined in essence of images used in yor-yors. Folklorist Sh. Turdimov warns that every little detail, every symbol in the songs is important, and it should not be confused with the simple form of the song, and should not be understood as "simple": "the key to the treasure is in knowing the magical WORD. This WORD is to understand the content and finding the tone⁴²".

The leading image is the girl who is going to be a bride. Poetically, the bride is represented by such artistic defining symbols as a tulip, a red flower (groom for a white flower), a fourteen-day moon, a full moon, willow, red silk, and gold. Although the girl's departure to another house is sung in sad verses, the main emphasis is placed on the honor of being the descendant of the new house and being the original mistress of this house. For example, in folk proverbs such as "Daughter, I will speak to you, my daughter-in-law, you will listen", "Light enters the house where the bride enters"⁴³, it can be seen that the daughter-in-law is held in high esteem as the successor of the generations. Despite the fact that the girl and the bride in the wedding ceremony are one person, the songs make a special reference to them. Because of this, a girl who is to be a bride is not called a bride until marriage. For this, certain rituals must be performed and the girl has to go through this phase. "A girl who has reached sexual maturity, a bride during wedding ceremonies, has passed to a new social stage," says V.I. Eremina, "according to ancient ideas, such a transition was possible only by the end of life before marriage, that is, by death."⁴⁴

The poetic image of water is the most active natural phenomenon in folk songs. It is emphasized that this priceless element - the circulation of water in nature is extremely compatible with the idea of the migration of the soul in the archaic worldview. For example, the following verse can be simply understood. However, although it is clear from the first verse that the mother's picking flowers by the river means that her daughter has come of age and is betrothed to a family of her choice, the next verse makes it clear:

Daryolarning ul yuzidan, gullar terdim, yor-yor,

⁴² Турдимов Ш. Халқ кўшиқларида рамз. – Тошкент: Фан, 2020. – Б.3

⁴³ Ўзбек халқ мақоллари / Тузувчилар: Мирзаев Т., Мусақулов А., Саримсоқов Б. – Тошкент: Шарк, 2005. – Б.242.

⁴⁴ Еремина В.И. Поэтический строй русской народной лирики. – Л.: Наука, 1978. С. 184.

*O'z qizimni suyganiga, erga berdim, yor-yor.
Daryolarning bo'ylariga – ekdim rayxon, yor-yor,
Suyganiga tekkan qizda, yo'qdir armon, yor-yor.*⁴⁵

Water has long been considered a symbol of purity and considered sacred. That is why she is compared to a virgin in the song:

*Suvni suluv ko'rsatgan, toshi bo'lar yor-yor
Qizni suluv ko'rsatgan, qoshi bo'lar yor-yor*⁴⁶

Parallelism is used in these Yor-yor songs. Verses are harmonized with each other, and yor-yor comes in the function of radif. In the song, a girl is interpreted as beautiful because of her eyebrows, just as a rock looks beautiful because of water and water looks beautiful due to the rock, which is the basis of all life.

In wedding songs, the image of the groom is also the main character. In the first verses of Yor-yor texts, first they are praised as the boy and the girl, and then as the bride and groom. In them, descriptions such as "boy bolasi", "kiyganlari bari ipak", "suxsur bo'ylik" are applied equally to both the bride and the groom. The groom is often described with such adjectives as "shovvoz", "suqsur yigit", "mirzo yigit", "kuyov pochcham", "boyvachcha", "yigitlarning shoturasi", "serhimmat", "sohibqiron".

A song is not just something that is sung for entertainment, the history, fate and pain of the people are also expressed in it. One of our next tasks is to separate and publish relatively ancient and artistically perfect samples of Yor-yor texts and conduct research on these samples.

CONCLUSION

The following conclusions were reached based on the study of the genre characteristics and artistry of the Yor-yor ritual songs of the Uzbek people:

1. Yor-yor ritual song is one of the folklore genres that shows the great antiquity of the artistic thinking of our people and the uniqueness of the artistic talent and it is a unique tradition that it is widespread among the Turkic peoples, that at first it was closely related only to the wedding ceremony, and later, the place of performance expanded, and it is sung in the process of various customs of the wedding ceremony, performs a managerial function, and is performed by playing the tambourine, in essence, the prioritization of the lyrical content is added the "yor-yor" radif to each verse. Yor-yor songs express ideas, religious views, and events related to different periods of our nation's history from the earliest times.

2. In the work "Devonu lug'otit turk" by Mahmud Koshgari, an encyclopedist of the Middle Ages, there are many ritual songs and many terms related to folklore. This valuable resource is important in the study of folklore genres, including yor-yors. In particular, yor-yor is mentioned in the written sources such as the marriage book section of the "Al jame' as-sahih" collection of

⁴⁵ Гулёр. – Б.154.

⁴⁶ Совет даври халқ қўшиқлари. / Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. / Нашрга тайёрловчилар: Алавия М., Рўзимбоев С. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983 й. – Б.291.

Imam al-Bukhari, in the works of Nawai, Babur, Qul Ubaydi, Sheikh Sulayman Bukhari, Khalis.

3. Yor-yor is a term that refers to the semantic formation of repeated words. The genre of yor-yor has a unique binary and quaternary poem structure. There is a complete thought in the content of binaries and quaternaries, and sometimes several verses are combined to express one content. The lexeme "yor" in the term yor-yor comes from the ancient word "ir"/"yir"/"jir" meaning "song" and later it was also called "chinka", "chinga". Many researchers report that beliefs about the effect of death on fertility and fertility are stable in the marriage ceremony. Accordingly, the etymology of the song is related to cults of the dead and resurrected nature.

4. The performance of yor-yor is very complicated, and it is sung by a woman or girl who has special training, experience, and skill. Depending on the mood of the wedding and performed custom, they sang Yor-yors suitable for the process. Among the people, there are professional singers who have a Bakhshi character and a strong voice and range. Performers who are professionals in performance have ensured the gradual development of Yor-Yor genre and polishing of poetic texts. A yor-yor singer needs to pay special attention to the meaning of the words used in the song, to quickly adapt to the situation, to know the arts of using typical words of folk lyrics and to be able to sing yor-yor in sad as well as cheerful tone, to have full knowledge of wedding customs and requirements, and to manage the wedding.

5. This genre is widely spread in all regions of the republic. In our opinion, it is appropriate to study Yor-Yor songs dividing into the following regions: 1. Kashkadarya - Surkhandarya region; 2. Samarkand - Bukhara region; 3. Navoi - territory; 4. Fergana - Andijan region; 5. Namangan region; 6. Tashkent region; 7. Jizzakh region; 8. Khorezm region and others. Apart from the fact that these areas formed on the territory of our country have common aspects for the all-Uzbek wedding, they differ in each place according to the procedure of conducting the wedding, its connection with specific customs, a specific place of performance, the variety of the performance method, and compliance with a certain order of performance. Consequently, it was formed as a result of the ethnic diversity of the population living in each region and mutual cultural influence.

6. Yor-yor genre exists in the oral works of Uzbek, Tajik, Tatar, Uighur, Kazakh, Kyrgyz, Karakalpak, Turkmen, Azerbaijani and other Turkic nations. This makes it possible to study Yor-yor within one nation and within different nations. In addition, in lyrical genres, the analysis of experience, lyrical hero, theme, image and means of expression, lyrical motive, clause related to poetic form, rhythm, rhyme are important signs in determining the characteristics of the area. Yor-yor, which is performed in the same way in all Turkic nations, does not differ from the Uzbek Yor-yor. They have common characteristics according to their performance method, life-household orientation, poem structure and historical-genetic basis.

7. The followings were noted as special genre features of yor-yor: yor-yor songs were the mourning songs in ancient times; the singing of the yor-yor, both sad and upbeat at the same time; having specially qualified performers; it is said as

a dispute between the bride and groom's relatives; there is a certain logical consistency in the beginning, main part and completion of the structure, that there is an order of execution, that, yor-yor was sung based on the requirements and content of the tradition in the wedding process; uniqueness of variability having a specific place of performance in the ceremony; its unique attitude to music, its performance in more than thirty ways; that it maintains a state of live performance; one can see the same poetic text being sung in several ways.

8. In the Yor-yor classification, based on the comparison of options from different regions, analysis of texts, observations in the context of the theme and the process of studying the connection of the ceremony with various customs, it is possible to classify as follows: according to the place of execution; poetic structure, according to the tone: eventful stanzas and non-eventful stanzas; according to the performance form, composition: individual, team; territorially; according to participants: women, men; in terms of subject and content; according to its connection with various traditions; according to the musical nature and method of performance; according to the series of images; according to the attitude to the instrument, etc.

9. In yor-yors, along with artistic repetitions, yor-yor radifi and refrains are also important. The repeated words that come in the sides provide the integrity of the tone and melody while revealing the content being advanced. Repetitions in verses serve to emphasize the meaning and thought expressed in this text, strengthen them, reflect experiences and feelings more deeply. Yor-yor has a specific sound ("ha-yo", "oho") and words that should be taken as non-traditional refrains.

10. Yor-yors also contain images of ritual participants and animate and inanimate objects in nature. There is a sign of idealization of every image in wedding songs. Poetically, the bride is represented by artistic defining symbols such as tulips, red flowers (groom to white flowers), fourteen-day moon, full moon, red silk, gold. The lyrical hero (groom and bride) in yor-yor songs is a special center that embodies the main idea, all symbols and images. All events and the development of experiences are synthesized in it. Spiritual arts, which are the largest branch of artistic art- the names of historical figures and current wedding guests and wedding traditions through tashbih, simile art, synecdoche, metaphor, exaggeration, diagnosis, tazad, talmeh, etc. are mentioned along with many symbolic images to make life scenes in Yor-yor texts more vivid.

11. This genre related to the ceremony originated on the basis of symbolic rituals formed on the basis of various traditions and ancient beliefs. That is why this genre is analyzed as a ritual song in folklore studies, as a tradition in ethnography, and as one of the wonderful ancient examples of folk music in musicology. Today, the study of such genres, first of all, prepares the ground for better knowledge of our traditions and national values, for the study of the patterns of folklore and the characteristics of the area. Studying the characteristics of the area helps to understand the essence of the genre and to study it as an example of Uzbek folklore.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.02/30.12.2019.FIL.46.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ИНСТИТУТЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА,
ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОРА**

ИНСТИТУТ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОРА

АБДИРАХМАНОВА ФЕРУЗА ЭШКАБИЛОВНА

**ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ХУДОЖЕСТВЕННОСТЬ
ОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН ЁР-ЁР**

10.00.08 – Фольклористика

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Ташкент – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована за №В2020.1.PhD/Fil1189 Высшей аттестационной комиссией Кабинета Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Институте узбекского языка, литературы и фольклора.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, русский и английский (резюме)) размещён на веб-странице Научного совета (www.tai.uz) и Информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz).

Научный руководитель: Эшонкулов Жаббор Солиевич,
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: Жуманазаров Умрзок Абдураззокович,
доктор филологических наук, профессор

Рузиева Мохичехра Ёкубовна,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
доцент

Ведущая организация: Ташкентский государственный университет
узбекского языка и литературы им. Алишера
Навои

Защита диссертации состоится “___” _____ 2022 года в ___ часов на заседании Научного совета DSc.02/30.12.2019.Fil.46.02 по присуждению ученых степеней при Институте узбекского языка, литературы и фольклора АН РУз. (Адрес: 100060, г. Ташкент, проезд Шахрисабзский, д. 5 Тел: (99871) 233-36-50; факс: (99871) 233-71-44; e-mail: uztafi@academy.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Фундаментальной библиотеке Академии наук Республики Узбекистан (зарегистрирована за номером ____). Адрес: 100100, г.Ташкент, ул. Зиёлиллар, 13. Тел.: (99871) 262-74-58.

Автореферат диссертации разослан «___» _____ 2022 года.
Протокол реестра рассылки № _____ от «___» _____ 2022 года.

У.Хамдамов
Председатель Научного совета
по присуждению учёных степеней,
д.ф.н., профессор

Л. Худайкулова
Учёный секретарь Научного совета
по присуждению учёных степеней,
к.филол.н.

Ш. Турдимов
Председатель научного семинара
при Научном совете по присуждению
учёных степеней, д.ф.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является выявление специфических жанровых особенностей, историко-генетической основы и региональной характеристики узбекских народных песен «ёр-ёр», поэтики народных песен «ёр-ёр» и историко-фольклорного процесса традиции исполнения «ёр-ёр».

Объектами исследования послужили материалы Фольклорного архива Института узбекского языка, литературы и фольклора АН РУз, фольклорные материалы, хранящиеся в архиве поэтов и писателей Государственного литературного музея АН РУз имени Алишера Навои, а также заметки «полевых исследований», собранных диссертантом в ходе фольклорных экспедиций по Джизакской и Кашкадарьинской областях в 2019-2021 гг.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

определена этимологическая основа термина «ёр-ёр», восходящая к древнетюркским словам «ир», «йир», «жир» в значении «песня», доказана история происхождения жанра, связанная с культами природы, которые в представлении древних людей умирают и воскресают, а также проанализировано эволюционное развитие жанра, тесно связанное с поэтическим мышлением и художественно-эстетическими традициями тюркских народов;

обоснована тесная связь песен “ёр-ёр” с магией слова, установлено, что свадебные песни “ёр-ёр”, исполняемые на свадьбах по случаю обрезания и брачных церемониях, а также поминальные песни “ёр-ёр”, исполняемые на траурных церемониях по случаю смерти девушки или парня, не успевших создать семью и умерших до свадьбы, являются частью узбекского обрядового фольклора, установлено наличие более тридцати стилей исполнения песен “ёр-ёр”;

обосновано, что дальнейшее расширение мест исполнения песен «ёр-ёр», привело к переключению последних в состав других видов семейно-бытовых обрядов “бешик туйи” (свадьба по случаю рождения ребёнка), “хатна туйи” (церемония обрезания), которые отличаются по содержанию, доказано, что появляются новые и новые варианты песен «ёр-ёр», что обусловлено экспромтом в процессе живого исполнения на свадьбах, непрерывном обновлении субъектов свадеб и свадебных средств;

доказано, что ведущие мотивы, система образов, поэтические фигуры и художественная структура образцов песен «ёр-ёр» связаны с жанровыми особенностями, а в формировании поэтических моделей, заложивших основу песен «ёр-ёр», сыграли свою роль древние представления и убеждения, связанные со средствами защиты – пологом, амулетом, огнём, гармолой, ножом, золотом и волосом, также установлено наличие в текстах песен архаических мифов, связанных с народными играми – конные скачки, псиные, петушиные и бараньи бои.

Внедрение результатов исследования. На основе научно-теоретических заключений и результатов, полученных в ходе исследования

специфики, историко-генетических основ, региональной особенности, ареальной дифференциации, классификации и поэтики жанра «ёр-ёр» в узбекском фольклоре:

материалы и научно-теоретические взгляды о наличии в узбекском обрядовом фольклоре свадебных песен “ёр-ёр”, исполняемых на свадьбах по случаю обрезания и брачных церемониях, а также поминальных песен “ёр-ёр”, исполняемых на траурных церемониях по случаю смерти девушки или парня, не успевших создать семью и умерших до свадьбы, являются частью, наличии более тридцати стилей исполнения песен “ёр-ёр” использованы в реализации фундаментального проекта Ф1-ФА.2012-1-8 на тему “Подготовка к изданию 100 томника “Памятники узбекского народного творчества” и вопросы их текстологического изучения”, выполненного в Институте узбекского языка, литературы и фольклора (Справка № 3/1255-658 Академии наук Республики Узбекистан от 24 марта 2022 года). В результате, подготовлены научные комментарии к томам “Узбекские народные песни” 100 томника “Памятники узбекского народного творчества” (36-65-жилдлар), создана опорная база полных и совершенных в художественном плане текстов песен “ёр-ёр”;

научно-теоретические взгляды об этимологической основе термина «ёр-ёр», восходящей к древнетюркским словам «ир», «йир», «жир» в значении «песня», истории происхождения жанра, связанной с культами природы, которые в представлении древних людей умирают и воскресают использованы в реализации прикладного проекта ПЗ-20170920167 на тему “Создание и подготовка к изданию электронного каталога литографий в Государственном музее литературы имени Алишера Навои”, реализованного в Государственном музее литературы имени Алишера Навои (Справка № 3/1255-658 Академии наук Республики Узбекистан от 24 марта 2022 года). В результате, установлено, что в рукописях и литографиях до начала XIX века хранятся ценные сведения об образцах песен “ёр-ёр”;

научные размышления о ведущих мотивах, системе образов, поэтических фигурах и художественной структуре образцов песен «ёр-ёр» связанных с жанровыми особенностями, формировании поэтических моделей, заложивших основу песен «ёр-ёр», древних представлений и убеждениях, связанных со средствами защиты – пологом, амулетом, огнём, гармолой, ножом, золотом и волосом использованы в подготовке сценариев телепередач “Презентация”, “Этно”, “Кладезь”, “Доброе утро”, “Для всех” телеканала “История Узбекистана” и радиопередач радиоканала “Ёшлар” Национальной телерадиокомпании Узбекистана (Справка №02-10-519 от 7 апреля 2021 года и №02-30-1202 от 29 июля 2022 года и №02-31-1530 от 19 сентября 2022 года Национальной телерадиокомпании Узбекистана). В результате, телезрители и радиослушатели получили новые знания об особенностях узбекских народных песен “ёр-ёр”.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы, общий объем диссертации – 160 страница.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Abdirakhmanova F. The classification of “Yor-yor” ceremony songs in uzbek folklore. *Academicia an International Multidisciplinary research Journal*. SJIF Impact factor: 7.492. Volume-11, Issue-1, January. India, 2021. – P. 1279-1286. <https://saarj.com>.

2. Abdirakhmanova F. Peculiarities of ceremonial uzbek folklore songs “yor-yor” in terms of genres // *Asian Journal of Multidimensional Research*. (AJMR) SJIF Impact factor: 7.699. Volume-10, Issue-2, February, 2021. – P. 282-289. <https://www.tarj.in>

3. Абдирахманова Ф.Э. Ёр-ёр маросим кўшиқлари таснифи // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2021. – № 3. – Б.71-74 (10.00.00.№14).

4. Абдирахманова Ф.Э. Ўзбек фольклорида Ёр-ёр маросим кўшиқларининг жанрий хусусиятлари // *Илм сарчашмалари*. – Урганч, 2022. –№ 2. – Б. 79-82 (10.00.00. №3).

5. Абдирахманова Ф.Э. Муштарак кўшиқларнинг ўлмас садоси // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА илм-фан бўлими *uza.uz* (электрон журнал). – Тошкент, 2020. Январь ойи сони. – Б. 112-114 (10.00.00. №5).

6. Абдирахманова Ф.Э. “Қуёшли кунлар соғинчи” Ўзбек халқи урф-одатлари // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА илм-фан бўлими (электрон журнал). – Тошкент, 2022. Январь ойи сони. – Б. 165-168 (10.00.00. №5).

7. Абдирахманова Ф.Э. Ёр-ёрлар икки буюк шоир эътирофида // Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА илм-фан бўлими (Электрон журнал). – Тошкент, 2022. Февраль ойи сони. – Б. 185-194 (10.00.00. №5).

8. Абдирахманова Ф.Э. Алла – фольклор жанри сифатида // Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти хабарлари. – Тошкент, 2018. – № 2/6 – Б.92-95. (17.00.00 (№12)

9. Абдирахманова Ф.Э. Термин «ёр-ёр» в узбекском фольклоре / *Материалы LXI Международной научно-практической конференции «World science: Problems and innovations»*. – Пенза (РФ), 2022. – С. 141-143.

10. Абдирахманова Ф.Э. “Ёр-ёр”ларнинг худудий ўзига хосликлари / “Folklor, til va madaniyat masalalarini ilmiy o‘rganishda fan va innovatsiyalar uyg‘unligi” мавзuidaги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 146-150.

11. Абдирахманова Ф.Э. “Ёр-ёр” маросим кўшиқларида бадиий санъатлар / “Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари” мавзuidaги III Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 212-217.

12. Абдирахманова Ф.Э. “Ёр-ёр” маросим кўшиқларидаги етакчи образлар / “Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари” мавзуидаги Республика илмий-амалий II конференцияси материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 170-174.

II бўлим (II часть; II part)

13. Абдирахманова Ф.Э. Ёр-ёр кўшиқларида бадий образлар тахлили / “Ёшларни маънавий оламини юксалтириш, миллий ва умуминсоний кадриятлар руҳида тарбиялашда маданият ва санъатнинг ўрни” мавзуидаги Республика илмий-назарий ва амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2017. – Б. 229-233.

14. Абдирахманова Ф.Э. Ўзбек халқ кўшиқлари номоддий маданий мерос сифатида (Ёр-ёр кўшиқлари мисолида) / “Санъат ва маданият масалалари ёшлар нигоҳида” мавзуидаги Республика VI анъанавий илмий-назарий конференция материаллари. – Тошкент, 2018. – Б. 36-39.

15. Абдирахманова Ф.Э. Ёр-ёр кўшиқларининг жанрий хусусиятлари ва унинг номоддий маданий меросда тутган ўрни // “Моддий-маънавий мерос ва умумбашарий кадриятлар” мавзуидаги №10 Республика илмий мақолалар тўплами. – Тошкент, 2018. – Б. 339-345.

16. Абдирахманова Ф.Э. Ёр-ёр маросим кўшиқларининг ареал хусусиятлари / “Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари” мавзуидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2019. – Б. 186-191.

17. Абдирахманова Ф.Э. Ёр-ёр кўшиқларининг ўрганилиши масалалари / “Фольклор, тил ва маданият масалаларини илмий ўрганишда фан ва инновациялар уйғунлиги” мавзуидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2019. – Б. 199-201.

18. Абдирахманова Ф.Э. Миллий тарбияда халқ кўшиқларининг ўрни. (“Алла” ва “Ёр-ёр” кўшиқларини қиёслаш мисолида) // Tadqiqot.uz. № 18. “Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар” мавзусидаги Республика илмий конференция материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 50-53.

19. Абдирахманова Ф.Э. Фольклорда “Ёр-ёр” кўшиқларининг ўрганилиши / “Адабиётшуносликнинг долзарб масалалари” мавзуидаги халқаро конференция материаллари. – Тошкент, Тафаккур. 2020. – Б. 654-661.

20. Абдирахманова Ф.Э. Музайяна Алавия ва “Оқ олма, қизил олма” / “Изланиш самаралари”. Ёш тилшунос ва адабиётшуносларнинг Республика илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 45-48.

21. Абдирахманова Ф.Э. “Ёр-ёр” атамаси ҳақида / “Филологиянинг долзарб масалалари” мавзуидаги халқаро илмий конференция материаллари – Тошкент, Турон-Иқбол нашриёти, 2021. – Б. 324-329.

22. Абдирахманова Ф.Э. Ёр-ёр бўлиб куйланган умр / “Фольклоршунослик дарғалари” мавзуидаги хотира ва илмий-адабий анжуман материаллари. Илмий тўплам. – Бухоро, 2022. – Б. 309-314.

Автореферат «Ўзбек тили ва адабиёти» журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, инглиз ва русча матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди (06.12.2022).

Босишга рухсат этилди: 06.12.2022 й.
Бичими 60x84 1/16 , «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табоғи 3,35. Буюртма рақами: № 47. Адади:100.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Асосий кутубхонаси босмахонасида чоп этилди.
1001170 Тошкент шаҳри, Зиёлилар кўчаси, 13-уй.